

TÜRKİYE’DE HAZIRLANAN İSLAM HUKUKU DOKTORA TEZLERİNİN KONU EKSENİNDE ANALİZİ

ANALYSIS OF THE DOCTORAL THESES ON ISLAMIC LAW WRITTEN IN TURKEY IN THE AXIS OF SUBJECT

AYHAN AK

[Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Associate Professor, Ondokuz Mayıs University Faculty of Divinity, Department of Islamic Law
akayhan1@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-1268-4684>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Published: 24 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Yıl / Year: 2021   *Sayı – Issue:* 50   *Sayfa / Pages:* 85-141

Atıf/Cite as Ak, Ayhan. “Türkiye’de Hazırlanan İslam Hukuku Doktora Tezlerinin Konu Ekseninde Analizi-Analysis of the Doctoral Theses on Islamic Law Written in Turkey in the Axis of Subject”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 50 (Haziran-June 2021): 85-141.
<http://doi.org/10.17120/omuifd.885240>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Türkiye’de Hazırlanan İslam Hukuku Doktora Tezlerinin Konu Ekseninde Analizi

Öz: Bu makalede Türkiye’de İslam hukuku alanında hazırlanan doktora tezleri analiz edilmiş, böylece doktora düzeyindeki araştırmaların mecrası tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle İslam hukuk tarihi bağlamında tasnif yapılmış, Hz. Peygamber dönemi, sahabe dönemi, tabiûn dönemi, müçtehit imamlar dönemi ve sonraki dönemlere ilişkin hazırlanan tezler ortaya konmuş, her bir asra dair değerlendirmeler yapılmıştır. İslam hukuk coğrafyası bağlamında yapılan tasnifte tezlerde konu edinilen şehir- lere ve ilim merkezlerine dair tahliller yapılmıştır. Mezhepler ekseninde, yoğun olarak araştırma konusu yapılan mezhepler ve bunun sebepleri üzere- rinde durulmuştur. Ardından, hazırlanan doktora tezlerinin konuları esas alınarak fıkıh usulü ve fûru fıkıh kapsamında tasnifler ve buna bağlı değerk- lendirmeler yapılmıştır. Fıkıh usulünde aslî ve fer’î delillerin çalışılma yo- ğunluğu, hükümler, lafız bahislerinde odaklanılan konular ile içtihat ve tak- lit meselelerinin ele alınma biçimi tahlil edilmiştir. Fûrû fıkıh kapsamında kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuku, borçlar hukuku ve eşya hukuku alanlarında hazırlanan tezler konu dağılımı bakımından analiz edilmiş, özellikle borçlar hukuku alanında müşahede edilen çalışma yoğunluğu üzere- rinden çıkarımlar yapılmıştır. Yine fûru fıkıh kapsamında olmak üzere ana- yasa hukuku, uluslararası hukuk, mâlî hukuk, ceza hukuku ve yargılama hukuku alanlarındaki araştırma dağılımı ve yoğunluğu ortaya konmuş, elde edilen sonuçların aktarımıyla çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Doktora, İslam hukuku, Hukuk tarihi, Fıkıh usulü.

Analysis of the Doctoral Theses on Islamic Law Written in Turkey in the Axis of Subject

Abstract: In this article, the doctoral theses on Islamic Law written in Turkey have been examined. This study aims to determine the subject of doctoral studies in Turkey. For this purpose, firstly, theses have been classified in the context of the history of Islamic law. Subsequent, theses about the era of the Prophet Muhammed (PBUH), companion era, the era of mujtahid imams and the next eras have been classified and evaluated. The cities and science centres discussed in the theses have been examined in the context of the geography of Islamic law. The sects which are more studied than the other sects and the reasons for that have been inspected in the axis of sects. Then, the theses about Islamic jurisprudence and branches (furu’) of law have been evaluated based on the doctoral theses. Method of the theses about proofs of sharia, provisions on responsible persons, verbal matters and ijti- had have been examined in the context of usul al-fiqh. The theses on the law of persons, family law, inheritance law, law of obligations, property

law, constitutional law, international law, financial law, criminal law and jurisdiction law have been investigated in the axis of branches of law. The results gathered from these examinations are indicated in the conclusion.

Keywords: Turkey, Doctorate, Islamic law, History of law, Usul al-fiqh.

Giriş

Türkiye’de 1957’de Esat Kılıçer’in tezi ile başlayan İslam hukuku doktora tezleri serüveni altmış yılı aşkın süredir devam etmektedir. Bu sürece bakıldığında elliili yıllarda iki tez hazırlanmışken, altmışlı yıllarda İslam hukuku alanında hiç tez hazırlanmadığı, Menderes döneminde İslâmî ilimlerin önü açılmak istenmişse de sonraki süreçte buna fırsat verilmediği görülmektedir.

Yetmişli yıllara gelindiğinde Ali Şafak (1970), Hayrettin Karaman (1971), Abdülkadir Şener (1971), Fahrettin Atar (1975), Cevat Akşit (1975), Ruhi Özcan (1976), Hamza Aktan (1976), Fahri Demir (1979), Hasan Güleç (1979) ve Osman Eskicioğlu (1979) tarafından doktora tezlerinin hazırlandığı görülmekte olup; mezkur İslam hukukçularının Türkiye’de doktora düzeyinde İslam hukuku çalışmalarının ilk kuşağı oldukları söylenebilir.

Seksenli yıllarda ikinci kuşak olarak Mustafa Sabri Erdoğan (1980), Celal Erbay (1980), İbrahim Kafi Dönmez (1981), Mehmet Erkal (1981), Ahmet Özel (1981), Osman Şekerci (1981), Mustafa Baktır (1981), İsmail Büyükçelebi (1981), Ali Bardakoğlu (1982), Abdülvahhab Öztürk (1982), Celal Yeniçeri (1983), Yunus Vehbi Yavuz (1983), Hamdi Döndüren (1983), Mehmet Şener (1983), Davut Yaylalı (1984), Abdülaziz Bayındır (1984), Mustafa Uzunpostalcı (1985), Selahattin Kıyıcı (1985), Faruk Beşer (1985), H. Salih Yavuzer (1985), İbrahim Çalışkan (1986), Orhan Çeker (1986), Ali Bakkal (1986), Beşir Gözübenli (1986), Muhsin Koçak (1987), Mehmet Özgü Aras (1987), İlhami Kemaloğlu (1987), Vecdi Akyüz (1989), Mehmet Erdoğan (1989), Hakkı Aydın (1989) ve Hacı Yunus Apaydın (1989) müşahede edilmektedir.

İslam hukuku alanında yetmişli yıllarda on, seksenli yıllarda otuz, doksanlı yıllarda ise altmış tez hazırlanmıştır. Kesintisiz süreç olarak İslam hukuku doktora tez hazırlama mecrası yetmişlerle başlatılırsa, otuz yılda yüz tezin hazırlandığı ve her yıl ortalama üç tez hazırlandığı söylenebilir.

2000-2009 arasında yüz yirmi altı tez hazırlanmış, bir önceki on yıllık periyoda göre nicelik olarak tezler iki katına çıkmıştır. 2010-2019 yıllarında yüz doksan dört İslam hukuku doktora tezi tamamlanmıştır. 2000'den itibaren yaklaşık 350 tezin tamamlandığı düşünüldüğünde yıllık ortalama on yedi tezin hazırlandığı söylenebilir. Toplamda yaklaşık 450 tez hazırlanmış olup bunların konu ve kapsamalarının tespit edilip, İslam hukuku doktora tezlerinin mecrasına dair değerlendirmeler yapmak önem arz etmektedir. Bu doğrultuda tez konuları hukuk tarihi, hukuk coğrafyası, mezhepler, usûl ve fîrû dikkate alınarak analiz edilecektir.

88

OMÜİFD

1. Hukuk Tarihi Ekseninde Analiz

Hukuk tarihinin geneline dair tezler içerisinde İslam hukukunun tedvini¹ ve Hanefî mezhebinde biyografi geleneğine² dair çalışmaların var olduğu görülmektedir.

Zaman eksenli yaklaşımla İslam tarihinin farklı devirlerine ilişkin çalışmalara bakıldığında Hz. Peygamber dönemi içerisinde değerlendirilebilecek şekilde bağlayıcılık bakımından Hz. Peygamber'in tasarruflarının,³ vahiy dönemindeki ticarî hayatın,⁴ Hz. Peygamber döneminde gayri Müslimlerin hukukî durumlarının,⁵ idarenin kuruluş, işleyiş ve denet-

¹ Ali Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvini*, (Ankara Üniversitesi SBE, 1970)

² Huzeyfe Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, (NEÜSBE, 2016), (Dnş: Saffet Köse)

³ Murat Şimşek, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, SÜSBE, 2008), (Dnş: Saffet Köse)

⁴ Hüseyin Baysa, *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*, (OMÜSBE, 2011), (Dnş: Nihat Dalgın)

⁵ Ahmet Bostancı, *İslam Kamu Hukukunda Gayri Müslimler (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde)*, (MÜSBE, 1999) (Dnş: Hayrettin Karaman)

lenmesinin,⁶ İslam hukukunun oluşumuna etkisi yönüyle Suffe ashabının⁷ ele alındığı müşahede edilmektedir.

Sahabe ve tâbiûn dönemi kapsamında raşid halifeler devrinde İslam iktisadının,⁸ vergi hukukunun,⁹ devlet kudretinin sınırlandırılmasının,¹⁰ kamu hukukunun gelişiminin,¹¹ Hz. Ömer'in fikhî görüşlerinin,¹² kamu hukuku normlarını yorumlamasının,¹³ bu dönemdeki yasama uygulamalarının,¹⁴ İslam hukukunun teşekkül sürecinde Hz. Ali'nin rolünün,¹⁵ Abdullah b. Mes'ûd'un görüşlerinin,¹⁶ ehl-i rey'in¹⁷ ve Ebu Hanîfe'nin hocası Hammâd'ın fikhî görüşlerinin¹⁸ ele alındığı tespit edilmektedir.

Müçtehit imamlar dönemi olarak nitelendirilen ikinci ve üçüncü asırlara ilişkin hazırlanan tezler kronolojik olarak ele alındığında ikinci asırda belli ölçüde yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Nitekim ikinci asır kapsamında "el-Mecmû'u'l-Fikhî" adlı eseri bağlamında Zeyd b. Ali'nin (122/740) İslam hukuk düşüncesindeki yerinin,¹⁹ Ebû Hanife'nin

⁶ Mehmet Nuri Güler, *İslâm İdare Hukukunun Ortaya Çıkışı (Hz. Peygamber Ve Raşit Halifeler Dönemlerinde İdarenin Kuruluşu, İşleyişi ve Denetlenmesi)* (EÜSBE, 1995), (Dnş: Cihat Tunç)

⁷ Mehmet Abdullah Aksoy, *Suffa Ashabı ve İslam Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, (DEÜSBE, 2010), (Dnş: Mehmet Şener)

⁸ Ebu'l-Kasım İctihadi, *Hulefâ-y-i Râşidin Devrinde İslâm İktisadiyatı Tarihi* (AÜSBE)

⁹ Mehmet Erkal, *İslâm Vergi Hukuku (Hulefâ-y-i Râşidin ve Emeviler Devri)*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Salih Tuğ)

¹⁰ Halis Demir, *Devlet Kudretinin Sınırlanması Problemi Açısından Râşit Halifeler Dönemi*, (AÜSBE, 2003), (Dnş: Hamza Aktan)

¹¹ Vecdi Akyüz, *Emevilerin Kuruluş Devrinde İslâm Amme Hukukunun Gelişmesi*, (MÜSBE 1989), (Dnş: Hayrettin Karaman)

¹² Muhsin Koçak, *Hazreti Ömer ve Fıkhı*, (DEÜSBE, 1987), (Dnş: Selahattin Eroğlu)

¹³ Bekir Gezer, *Modern Hukuk Sistematiği Açısından Hz. Ömer'in Kamu Hukuku Normlarını Yorumlaması*, (Ankara ÜSBE, 2016), (Dnş: Şamil Dağcı)

¹⁴ Muammer Vural, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Yasama Yetkisi (Hz. Ömer Dönemi)* (AÜSBE, 2005), (Dnş: Beşir Gözübenli)

¹⁵ Mehmet Öztürk, *İslâm Hukukunun Teşekkül Sürecinde Hz. Ali'nin Rolü*, (Ankara ÜSBE, 2012), (Dnş: Şamil Dağcı)

¹⁶ Ayşe Elmalı, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hukukî Kişiliği*, (DEÜSBE, 2009) (Dnş: Mehmet Şener)

¹⁷ M. Esat Kılıçer, *İslâm Fıkhında Re'y Taraftarları*, (Ankara ÜSBE, 1957)

¹⁸ Mehmet Özgü Aras, *Hammad b. Ebî Süleyman'ın Hayatı ve Fıkhî Görüşleri*, (SÜSBE, 1987), (Dnş: E. Kılıçer).

¹⁹ Eren Gündüz, *İmâm Zeyd b. Ali "el-Mecmû'u'l-Fikhî" Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri* (UÜSBE, 2007) (Dnş: Hamdi Döndüren)

fıkıh ilmindeki yerinin,²⁰ içtihatlarının,²¹ sünnet anlayışının,²² Züfer'in (158/775) Hanefi mezhebinde konumu ve fikhî görüşlerinin,²³ Süfyan es-Sevrî'nin (161/778) fıkıh ilmindeki yerinin,²⁴ Ebu Yusuf'un (182/798) İslâm Borçlar Hukukundaki yerinin,²⁵ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin (189/805) usul anlayışının²⁶ ve kıyas anlayışının²⁷ doktora tezi olarak çalışıldığı müşahede edilmektedir.

Üçüncü asır alimleri ve eserlerine ilişkin çalışmalar şunlardır: Şâfii'nin (204/820) fıkıh usulünün oluşumundaki yeri,²⁸ kıyas anlayışı,²⁹ Şâfiî mezhebinin teşekkül dönemi,³⁰ el-Muhtasar isimli eseri bağlamında Şâfiî mezhebinin oluşum sürecinde el-Büveyfî (231/846)³¹ Buhârî'nin fıkıh anlayışı,³² İslâm hukukunda el-Hassâf'ın (261/875) yeri ve Edebu'l-Kâdi adlı eseri,³³ Müzenî'nin (264/878) Şâfiî'ye aykırı görüşleri,³⁴ Dâvûd ez-Zâhirî'nin (270/884) fıkıhı,³⁵ Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî'nin (289/901)

- ²⁰ Mustafa Uzunpostalcı, *Ebû Hanîfe Hayatı ve İslâm Fıkıhındaki Yeri*, (Selçuk ÜSBE, 1985) (Dnş: S. Akdemir)
- ²¹ Musa Günay, *İslâm Hukukunun Oluşum Sürecinde İctihad: Ebû Hanîfe Örneği*, (DEÜSBE, 2012) (Dnş: Osman Eskiçioğlu)
- ²² Metin Yiğit, *İlk dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, (Ankara ÜSBE, 2007) (Dnş: Osman Taştan)
- ²³ Mehmet Ali Aytekin, *İmam Züfer'in Hanefî Mezhebindeki Konumu ve Fikhi Görüşleri*, (NEÜSBE, 2018) (Dnş: Orhan Çeker)
- ²⁴ Abdülkadir Tekin, *Süfyan es-Sevrî ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, (OMÜSBE, 2014) (Dnş: Nihat Dalgın)
- ²⁵ Mustafa Kelebek, *Ebu Yusuf'un İslâm Borçlar Hukukundaki Yeri*, (AÜSBE, 2008) (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ²⁶ Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hukuk Anlayışı (Usul Anlayışı)*, (EÜSBE, 2003) (Dnş: H. Yunus Apaydın)
- ²⁷ Fatih Orum, *Klasik Fıkıh Kaynaklarındaki Kıyas Anlayışının Kur'an Açısından Değerlendirilmesi (Zâhiru'r-Rivâye Örneği)*, (İÜSBE, 2008) (Dnş: A. Bayındır)
- ²⁸ Menderes Gürkan, *İslâm Hukuku Metodolojisinin Oluşumu ve Şâfiî'nin Yeri*, (EÜSBE, 1997) (Dnş: H. Yunus Apaydın)
- ²⁹ Soner Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, (MÜSBE, 2007) (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)
- ³⁰ Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, (MÜSBE, 2014) (Dnş: Bilal Aybakan)
- ³¹ Adem Arslan, *Şâfiî Mezhebinin Oluşum Sürecinde el-Büveyfî ve el-Muhtasar İsimli Eseri*, (Ankara ÜSBE, 2014) (Dnş: Şamil Dağcı)
- ³² Hamit Sevgili, *İmam Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*, (DÜSBE, 2015) (Dnş: Abdülkerim Ünalın)
- ³³ Abdülvahhab Öztürk, *İslâm Hukukunda el-Hassâf'ın Yeri ve Edebu'l-Kâdi Adlı Eseri*, (Ankara ÜSBE, 1982) (Dnş: Abdülkadir Şener)
- ³⁴ Mehmet Ali Sezer, *Müzenî'nin İmam Şâfiî'ye Aykırı Görüşleri ve Mezhepteki Yeri*, (ÇÜSBE, 2017) (Dnş: Nasi Aslan)
- ³⁵ Mustafa Türkan, *Dâvûd ez-Zâhirî: Doktrini ve İslam Hukukuna Katkıları*, (SDÜSBE, 2015) (Dnş: Adnan Koşum)

Ahkâmu's-sûk adlı eserinin edisyon kritiği,³⁶ Zeydî fıkhnın gelişiminde İmâm Hâdî (298/911) ve Hâdeviyye.³⁷

“Sistematik düşünce dönemi” olarak nitelendirebileceğimiz dördüncü asırdan yedinci asra kadarki dönem alimlerine dair de çok sayıda çalışmanın yapıldığı tespit edilmektedir. Taberî (310/923) Mezhebi,³⁸ Mervezî'nin (335/946) hadler³⁹ ve devletler hukukuyla ilgili görüşleri,⁴⁰ Cessâs'ın (370/980) Câmîu'l-kebîr şerhinin tahkiki⁴¹ ve Muhammed el-Ezherî'nin (370/980) ez-Zahir isimli eserinin tetkiki⁴² dördüncü asır kapsamında ifade edilebilecek tezlerdir.

Kudûrî'nin (428/1037) et-Tecrîd'i bağlamında şer'î deliller,⁴³ Debûsî'nin (430/1039) fıkhn usulündeki yeri,⁴⁴ Takvîmü'l-edille bağlamında delil anlayışı,⁴⁵ el-Esrar fi'l-Usul ve'l-Furû adlı eserinin tahkiki,⁴⁶ Nâti-fi'nin (446/1054) el-Ecnâs ve'l-Furûk adlı eserinin tahkiki,⁴⁷ Mâverdî'nin (450/1058) devlet anlayışı,⁴⁸ İbn Abdülber'in (463/1071) fikhî görüşleri,⁴⁹

³⁶ Smain Khaldi, *Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ömer el-Endelîsî ve Ahkâmu's-sûk Adlı Eseri (Edisyon Kritik)* (UÜSBE, 2007) (Dnş: Y. Vehbi Yavuz)

³⁷ Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkhnın Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye*, (NEÜSBE, 2019) (Dnş: Orhan Çeker)

³⁸ Ali Yüksek, *İslam Hukuk Tarihinde Taberi Mezhebi*, (OMÜSBE, 2014) (Dnş: Osman Şahin)

³⁹ Muhammed Alem Hammad, *Hâkim Şehîd el-Mervezî ve Ceza Hukuku ile İlgili Görüşleri (Hadd Cezaları Bağlamında)*, (Ankara ÜSBE, 2004) (Dnş: Şamil Dağcı)

⁴⁰ Abdylmejit Sahetmammedov, *Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku ile İlgili Görüşleri*, (UÜSBE, 2017) (Dnş: Recep Cici)

⁴¹ Tuba Hacer Korkmaz, *Şerhü'l-Cessas Ala'l-Cami'il-Kebir Adlı Eserinin Tahkiki*, (İÜSBE, 2018) (Dnş: Necmettin Kızılkaya)

⁴² Selahattin Kıyıcı, *Muhammed el-Ezherî Hayatı ve ez-Zâhir fi Garibi Elfazı'l-İmamî's-Şâfi'i Adlı Eserinin Metin Tetkiki*, (AÜSBE, 1985) (Dnş: Ali Şafak)

⁴³ Ahmet Çetinkaya, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkhn Usulü'nde Şer'î Deliller (Başlangıcından Kitabı'r-Rehn'e Kadar)*, (MÜSBE 2017) (Dnş: Vecdi Ak-yüz)

⁴⁴ Hacer Yetkin, *Debusî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkhn Usulündeki Yeri*, (MÜSBE 2016), (Dnş: Fahrettin Atar)

⁴⁵ Erdoğan Santepe, *Takvîmü'l-Edille Temelinde Debûsî'nin Delil Anlayışı*, (Ankara ÜSBE, 2007), (Dnş: Osman Taştan)

⁴⁶ Salim Özer, *Debusî'nin el-Esrar fi'l-Usuli ve'l-Furu Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (EÜSBE, 1997) (Dnş: H. Yunus Apaydın)

⁴⁷ Mehmet Ali Orhan, *Natifi'nin el-Ecnas ve'l-Faruk Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (EÜSBE, 1996), (Dnş: H. Ünal)

⁴⁸ Mehmet Birsin, *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı*, (Ankara ÜSBE, 2004), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁴⁹ Rifat Yıldız, *İbn Abdülber ve Fikhî Kişiliği*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: N. Tosun)

Şîrâzî'nin (476/1083) cedel yöntemini kullanımı,⁵⁰ Cüveynî'nin (478/1085) kıyâs anlayışı,⁵¹ Serahsî'nin (483/1090) el-Mebsût'unda usûl ve fûrû kaideleri,⁵² el-Mebsût'a göre Hanefî müçtehitlerin içtihat usûlü,⁵³ Serahsî'ye göre emir ve nehiy⁵⁴ beşinci asır kapsamında ifade edilebilecek çalışmalardır.

Altıncı asır fakihleri ve eserlerine dair çalışmalar şunlardır: Gazâlî (505/1111) ve İbn Rüşd örneğinde usulde hüküm istinbatı,⁵⁵ Gazalî'nin el-Mustafâ'sı ile Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin 436/1044) el-Mu'temed'i⁵⁶ ve Pezdevî'nin (482/1089) Usûl'ünün⁵⁷ hüsün-kubuh meselesi bakımından mukayesesi, Sadru'ş-Şehid'in (536/1141) Kitabü'l-Vâkıât⁵⁸ ve Umdetu'l-fetâvâ⁵⁹ adlı eserlerinin tahkiki, Zemahşerî'nin (538/1144) ahkâm ayetlerini yorumlama metodu,⁶⁰ İbnü'l-Arabî'nin (543/1148) Ahkâmü'l-Kur'ân'ı örneğinde fıkıh-nahiv ilişkisi,⁶¹ Ūşî'nin (575/1179) fıkıh ilmindeki yeri,⁶²

- ⁵⁰ Ahmet Numan Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)*, (Sakarya ÜSBE, 2018), (Dnş: H. M. Günay)
- ⁵¹ Mehmet Macit Sevgili, *Cüveynî'nin Kıyâs Anlayışı* (Ankara ÜSBE, 2016), (Dnş: Osman Taştan)
- ⁵² Anar Gurbanov, *Serahsî'nin el-Mebsût'unda Usûl ve Fûrû Kaideleri*, (MÜSBE, 2018), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ⁵³ Yunus Vehbi Yavuz, *el-Mebsût'a Göre Tatbikatta Hanefî Müçtehidlerinin İctihad Usulü*, (UÜSBE, 1983), (Dnş: Hayreddin Karaman)
- ⁵⁴ Orazsahet Orazov, *İslâm Hukuk Metodolojisinde İmâm Serahsî'ye Göre Emir ve Nehiy*, (UÜSBE, 2005) (Dnş: Yunus Vehbi Yavuz)
- ⁵⁵ Ümmühan Ark, *İslam Hukuk Usûlünde Hüküm İstinbatı: Gazalî ve İbn Rüşd Örneği* (DEÜSBE 2017), (Dnş: Mustafa Yıldırım)
- ⁵⁶ Ayşegül Yılmaz, *Fıkıh Usûlünde Husün-Kubuh: el-Mu'temed ve el-Mustafâ Karşılaştırması Işığında*, (MÜSBE 2012), (Dnş: Mehmet Erdoğan)
- ⁵⁷ Vahap Ovacı, *İslam Hukuk Metodolojisinde Aklın Teşrii Rolü (Usûl-ü Pezdevî ve el-Mustafâ Örneğinde Hüsün-Kubuh)* (AÜSBE, 2013), (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ⁵⁸ Abdulnasır Hakimi, *es-Sadru'ş-Şehîd Ömer b. Abdilaziz'in Kitabü'l-Vakâât Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, (NEÜSBE 2018), (Dnş: Saffet Köse)
- ⁵⁹ Ayşe Biçer, *Sadru'ş-Şehîd'in Umdetu'l-Fetava Adlı Eserinin Tahkiki*, (Selçuk ÜSBE, 2010), (Dnş: Orhan Çeker)
- ⁶⁰ Fatma Solaker (Doğramacı), *Zemahşerî'nin Keşşaf Tefsirindeki Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu*, (EOGÜSBE 2019), (Dnş: Abdullah Acar)
- ⁶¹ Şükrü Şirin, *Ahkâm Ayetleri Bağlamında Fıkıh-Nahiv İlişkisi - İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân Örneği*, (Sakarya ÜSBE, 2016), (Dnş: Osman Güman)
- ⁶² Zharkynabi Sebetov, *el-Fetâvâ's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osmân el-Ūşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*, (MÜSBE, 2015), (Dnş: Kemal Yıldız)

Kâsânî'nin (587/1191) eserinde yer verdiği genel hukuk kuralları⁶³ ve Kadîhân'ın (592/1196) Şerhu'z-Ziyâdât adlı eserinin tahkiki.⁶⁴

“Sistematik düşünce dönemini” ifade etmek üzere, tezlerin bir kısmında Hanefî mezhebinin oluşum dönemi,⁶⁵ İslam hukuku biliminin teşekkül dönemi,⁶⁶ dördüncü asrın ortalarına kadar,⁶⁷ üçüncü ve dördüncü asır,⁶⁸ dördüncü ve beşinci asır,⁶⁹ üçüncü asırdan beşinci asra kadar,⁷⁰ ilk beş asır,⁷¹ beşinci asır,⁷² yedinci asra kadar,⁷³ dördüncü asırdan sekizinci asra kadar,⁷⁴ dördüncü asırdan dokuzuncu asra kadar,⁷⁵ klasik dönem,⁷⁶ klasik kaynaklar,⁷⁷ klasik İslam hukukçuları⁷⁸ gibi farklı tarihlen-dirme biçimlerinin kullanıldığı müşahede edilmektedir.

⁶³ Yasin Kurban, *Kâsânî ve Bedâi'u's-Senâi'sindeki Genel Hukuk Kuralları (Küllî Kaideler)*, (AÜSBE, 2009), (Dnş: Mustafa Baktrı).

⁶⁴ Abdullah Sevim, *Kadîhân'ın Şerhu'z-Ziyâdât Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (MÜSBE, 1998), (Dnş: Fahrettin Atar)

⁶⁵ Ahmet Hamdi Furat, *Hanefî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi*, (İÜSBE, 2006), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

⁶⁶ Yıldırım Sipahi, *İslâm Hukuk Biliminin Teşekkül Döneminde İstihân Delili*, (SDÜSBE, 2017), (Dnş: Adnan Koşum)

⁶⁷ Şükrü Özen, *İslâm Hukuk Düşüncesinin Aklileşme Süreci: Başlangıçtan Hicri IV. Asrın Ortalarına Kadar*, (MÜSBE, 1995), (Dnş: Hayreddin Karaman)

⁶⁸ Abdulbasit Saltekin, *Fıkıh Usûlü Tarihinde Kayıp Halka: Hicri III. ve IV. Asırlarda Usûlî Görüşler*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: Metin Yiğit)

⁶⁹ Davut Eşit, *Hicri IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, Ankara ÜSBE, 2017), (Dnş: Osman Taştan)

⁷⁰ Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V. / IX.-XI. yy.)*, (MÜSBE, 2004), (Dnş: Mehmet Erdoğan)

⁷¹ Nurhayat Yalçı (Haral), *İlk Beş Asır Usulü'l-Fıkıh Literatüründe İstishab Delili*, (MÜSBE, 2008), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez); Recep Çetintaş, *İlk Beş Asır Fıkıh Usulü Literatüründe Teklif Hü-küm Terminolojisi*, (MÜSBE, 2014), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

⁷² Tuncay Başoğlu, *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*, (MÜSBE, 2001), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

⁷³ Mehmet Sait Arvas, *Hicri VII. Asra Kadar Hanefî Usûlü Bağlamında Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi*, (RTEÜSBE, 2018), (Dnş: Şevket Topal)

⁷⁴ İbrahim Özdemir, *Usûl-i Fıkıh'ta Ta'lıl Tartışmaları (Hicri IV.-VIII. Asırlar)*, (DÜSBE, 2013), (Dnş: Metin Yiğit)

⁷⁵ Ahmet Aydın, *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi (Hicri 4-9. Asırlar)*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

⁷⁶ Mustafa Hayta, *Klasik Dönem Şîh-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, (ÇÜSBE, 2014), (Dnş: Nasi Aslan)

⁷⁷ Hasan Hacak, *İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, (MÜSBE, 2000), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

⁷⁸ Nazım Büyükbaş, *Klasik İslam Hukukçularına Göre Cezalandırmanın Gayesi*, (EÜSBE, 2012), (Dnş: Şükrü Selim Has)

Tarih ekseninde, “düşüncenin derinleştirilmesi dönemi” olarak nitelendirilebileceğimiz yedinci asırdan on üçüncü asra kadarki herhangi bir zaman dilimini ifade etmek üzere ise sekizinci asır,⁷⁹ on birinci asırdan on dokuzuncu asra kadar,⁸⁰ XVII ve XVIII yüzyılda,⁸¹ XVIII. Yüzyıl Osmanlı toplumunda,⁸² XIX asır,⁸³ Osmanlı bağlamında,⁸⁴ Osmanlı dönemi,⁸⁵ Osmanlı kuruluş dönemi,⁸⁶ Kuruluştan Fatih devrinin sonuna kadar,⁸⁷ Osmanlı hukukunda,⁸⁸ Osmanlı tatbikâtında,⁸⁹ Tanzimat Dönemi,⁹⁰ Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet’e kadar,⁹¹ Tanzimat sonrası,⁹² gibi ifadelerle tarihlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

Düşüncenin derinleştirilmesi dönemine ilişkin yedinci asır alimleri bağlamında şu tezler çalışılmıştır: Hâssî'nin (600ler) el-Fetâva's-Sugrâ adlı

- ⁷⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Salih Tuğ)
- ⁸⁰ Abdurrahim Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar-Güç İlişkisi (11. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar)*, (İÜSBE, 2018), (Dnş: N. Kızılkaya)
- ⁸¹ Ömer Menekşe, *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası*, (MÜSBE, 1998), (Dnş: Ali Bardakoğlu); Ümit Güler, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmi İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (UÜSBE, 2015), (Dnş: Recep Cici)
- ⁸² Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazarî ve Tatbikî Olarak Karz İşlemleri*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: Celal Yeniçeri)
- ⁸³ Hasan Özket, *XIX. Asır İslâm Hukuk Usûlü Çalışmaları (1800-1923)*, (AÜSBE, 2003), (Dnş: Halil İbrahim Acar)
- ⁸⁴ Muharrem Midilli, *Osmanlı Bağlamında Şeriat-Kanun Ayrımının Hanefi Kamu Hukuk Fikri Açısından Değerlendirilmesi: Ceza Hukuku Örneği*, (İÜSBE, 2017), (Dnş: Mürteza Bedir)
- ⁸⁵ Şule Güldü, *Osmanlı Dönemi Fıkıh Usulü Çalışmaları: Hüsun-Kubuh Zemininde Oluşan Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü*, (OMÜSBE, 2019), (Dnş: Osman Şahin)
- ⁸⁶ Mediha Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkhi Yönden Değerlendirilmesi*, (MÜSBE, 2009), (Dnş: Mehmet Erkal)
- ⁸⁷ Recep Cici, *Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları*, (MÜSBE, 1994), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)
- ⁸⁸ Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*, (NEÜSBE, 2017), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)
- ⁸⁹ Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları*, (UÜSBE, 2017), (Dnş: Recep Cici)
- ⁹⁰ Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Celal Yeniçeri)
- ⁹¹ Mehmet Gayretli, *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, (MÜSBE, 2008), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ⁹² Sami Erdem, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usulü Kavramları Ve Modern Yaklaşımlar*, (MÜSBE, 2003), (Dnş: Salih Tuğ)

eserinin tahkiki,⁹³ İbn Kudâme'nin (620/1223) el-Muğnî'de fıkıh usûlünü kullanımı,⁹⁴ İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın (660/1262) maslahat nazariyesi,⁹⁵ İslam hukuk bilimindeki yeri ve önemi,⁹⁶ Karâfî'nin (684/1285) fıkhıdaki yeri.⁹⁷

Tûfî'nin (716/1316) maslahat anlayışı,⁹⁸ namaz bağlamında İbn Tey-miyye (728/1328) ve İbn Kayyim'in Hanefilere yönelik eleştirileri,⁹⁹ Burhânü's Şeria'nın (730/1330) Vikâyetü'r-rivâye adlı eserinin tahkiki,¹⁰⁰ Abdulaziz Buhârî'ye (730/1330) göre emir kavramı,¹⁰¹ Sadruşşeria'nın (747/1346) hukukçuluğu¹⁰² ve Usul anlayışı,¹⁰³ İmâdî'nin (770/1369) Ğure-rü's-şürût adlı eserinin tahkiki,¹⁰⁴ Konevî'nin (770/1369) el-Gunye fi'l-Fetâvâ adlı eserinin tahkiki,¹⁰⁵ Tâcüddîn es-Sübki'nin (771/1370) usûlcü-

- ⁹³ Abdulhalik Uygur, *Hâssî'nin el-Fetâvâ's-Sugrâ Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (İÜSBE, 2019), (Dnş: Şükrü Özen)
- ⁹⁴ Nusret Dede, *İbn Kudâme'nin el-Muğni Adlı Eserinde Usul-u Fıkhın Kullanımı*, (DEÜSBE, 2012), (Dnş: Osman Eskicioğlu)
- ⁹⁵ Abdurrahman Haçkalı, *İzzuddin b. Abdisselâm'da Maslahat Nazariyesi*, (OMÜSBE, 1999), (Dnş: Muhsin Koçak)
- ⁹⁶ Adnan Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, (GÜSBE, 2016), (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ⁹⁷ Hatice Şenkardeşler (Boynukalın), *Şehâbeddin Karâfî'nin Fıkhıdaki Yeri*, (MÜSBE, 2017), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ⁹⁸ Mehmet Dirik, *Tûfî'ye Göre İslâm Hukuk Metodolojisinde Maslahat*, (DEÜSBE, 2005), (Dnş: Osman Eskicioğlu)
- ⁹⁹ Herol Tabak, *İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Hanefilere Yöneltilikleri Tenkitler (Namaz Örneği)*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: Vecdi Akyüz)
- ¹⁰⁰ Ömer Faruk Atan, *Burhânü's Şeria'nın Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâilü'l-Hidaye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (UÜSBE, 2015), (Dnş: Recep Cici)
- ¹⁰¹ Mübariz Camalov, *Abdulaziz Buhârî'ye Göre "Emir" Kavramı*, (MÜSBE, 2006), (Dnş: Celal Erbay)
- ¹⁰² Sezay Bekdemir, *Sadruşşeria es-Sâni'nin Hukukçuluğu (Et-Taavîz fi Halli Ğavâmizi't Tenkih Adlı Eseri Bağlamında)*, (CÜSBE, 2016), (Dnş: Hakkı Aydın)
- ¹⁰³ Mehmet Ümütlü, *Sadruşşeria'nın Usul Anlayışı ve Hanefi Usul Geleneğindeki Yeri*, (RTEÜSBE, 2018), (Dnş: Ali Kumaş)
- ¹⁰⁴ Şenol Saylan, *Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü's-Şürût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (MÜSBE, 2012), (Dnş: Mehmet Erkal)
- ¹⁰⁵ Muhammad Akram Hakim, *Cemâleddin el-Konevî'nin el-Gunye fi'l-Fetâvâ Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, (NEÜSBE, 2016), (Dnş: Saffet Köse)

lûğü,¹⁰⁶ Bâbertî'nin (786/1384) hayatı ve eserleri,¹⁰⁷ el-İnâye'de fıkıh usûlü¹⁰⁸ sekizinci asır kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalardır.

Dokuzuncu asır bağlamında yapılan çalışmalar şunlardır: Kadı Burhâneddin'in (801/1399) *Tercîhu't-tavzîh* isimli eserinin tahkiki,¹⁰⁹ Kutbuddin İznikî'nin (821/1418) "Mukaddime" adlı eserinin tahkiki,¹¹⁰ İbn Melek'in (822/1419) "Şerhu mecmâi'l-bahreyn" adlı eserinin tahkiki,¹¹¹ Şeyh Bedreddin'in (823/1420) fıkıhçılığı¹¹² ve Teshîl adlı eserinin tahkiki,¹¹³ Molla Fenâri'nin (834/1431) *Fusul'deki metodu*,¹¹⁴ eserlerinde usul-mantık ilişkisi¹¹⁵ ve Bedruddin Aynî'nin (885/1451) fıkıhçılığı.¹¹⁶

Karabağî'nin (Hicri 900ler) "Şerhu'l-Muhtâr" isimli eserinin edisyon kritiği,¹¹⁷ İbn Kemal'in (940/1534) fetvaları,¹¹⁸ Şa'rânî (973/1565) örneğiyle fikhî ihtilaflara tasavvufî bakış,¹¹⁹ İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) ile

- ¹⁰⁶ Mehmet Aziz Yaşar, *Tâciüddîn es-Sübkî Usûlcülüğü*, (DÜSBE, 2017), (Dnş: Muhammed Tayyib Kılıç)
- ¹⁰⁷ İlhami Kemaloğlu, *Ekmelüddin el-Bâbertî "hayatı ve eserleri"*, (MÜSBE, 1987), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ¹⁰⁸ Fatih Karataş, *Babertî'nin el-İnâye Adlı Eserinde Fıkıh Usûlü Tatbiki*, (AÜSBE, 2017), (Dnş: Davut Yaylalı)
- ¹⁰⁹ Emine Nurefşan Dinç, *Kadı Burhâneddin'in Tercîhu't-Tavzîh İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi*, (MÜSBE, 2009), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ¹¹⁰ Alimujiang Atawula, *Kutbuddin İznikî'nin "Mukaddime" adlı eserinin tahkik ve tahlili*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ¹¹¹ İlyas Kaplan, *İbn Melek'in "Şerhu Mecmâi'l-Bahreyn" Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, (EOGÜSBE, 2019), (Dnş: Abdullah Acar)
- ¹¹² Ayhan Hıra, *Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı*, (MÜSBE, 2006), (Dnş: Vecdi Akyüz)
- ¹¹³ Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin'in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili*, (EÜSBE, 2014), (Dnş: H. Yunus Apaydın)
- ¹¹⁴ Hakkı Aydın, *Molla Fenâri ve Fusulu'l-Bedâyi fi-Usuli's-Şerayi'indeki metodu*, (AÜSBE, 1989), (Dnş: Zahid Aksu)
- ¹¹⁵ İlyas Yıldırım, *Fıkıh Usûlü Mantık İlişkisi :Molla Fenâri Örneği*, (AÜSBE, 2014), (Dnş: Halil İbrahim Acar)
- ¹¹⁶ Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî'nin Fıkıhçılığı*, (DÜSBE, 2016), (Dnş: Metin Yiğit)
- ¹¹⁷ Abdulkadir Kabdan, *Abdülgâni Karabağî'nin "Şerhu'l-Muhtâr" İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi*, (ÇÜSBE, 2014), (Dnş: Nasi Aslan)
- ¹¹⁸ Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (İÜSBE, 2008), (Dnş: Abdüsselam Arı)
- ¹¹⁹ Aykut Avcı, *Fikhî İhtilaflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı (Şa'rânî Örneği)*, (Ankara ÜSBE, 2015), (Dnş: Şamil Dağcı)

Şemsuddîn er-Remlî'nin (1004/1596) ihtilaf sebepleri,¹²⁰ Ebussuûd'un (982/1574) fetvâları¹²¹ ve fikhî meseleleri çözüm metodu¹²² onuncu asır alimlerine ve eserlerine dair tezlerdir.

Tarihi süreç kapsamında on bir ve on ikinci asır Manisa,¹²³ Kayseri¹²⁴ ve Adana¹²⁵ Şer'iyeye sicillerinin doktora düzeyinde çalışılmış olması dikkat çekicidir. On ikinci asra dair diğer tezler şunlardır: Mehmed Emîn el-Üsküdârî'nin (1116/1705) "Nadratü'l-enzâr fî şerhi'l-menâr" adlı eserinin tahkîki,¹²⁶ Abdürrahim Efendî'nin (1128/1716) fetvaları,¹²⁷ Mehmed Fikhî'nin (1147/1735) el-Ecvibetü'l-kâni'a adlı eserinin nuküllü fetvâ mecmûaları arasındaki yeri,¹²⁸ Kadızade Muhammed Arif Efendî'nin (1173/1759) "Bahru'l-fetâvâ" adlı eserinin fetvâ açısından değerlendirilmesi,¹²⁹ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (1176/1762),¹³⁰ Vehhâbî fıkıh düşüncesi.¹³¹ (Muhmmmed b. Abdülvehhab 1206/1792)

¹²⁰ Mahsum Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, (DÜSBE, 2018), (Dnş: Aydın Taş)

¹²¹ Pehlul Düzenli, *Osmanlı hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendî ve fetvâları*, (Selçuk ÜSBE, 2007), (Dnş: Ahmet Yaman)

¹²² Yılmaz Fidan, *Ebüsuûd'un Fikhî Meseleleri Çözümündeki Metodu*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: Mehmet Erdoğan)

¹²³ Hadî Sofuoğlu, *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iyeye Sicilleri (1625-1650)*, (DEÜSBE, 2010), (Dnş: Hasan Güleç)

¹²⁴ Nasî Aslan, *Kayseri Şer'iyeye Sicillerindeki Hicri 1084/1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (EÜSBE, 1995), (Dnş: Zahid Aksu)

¹²⁵ Ömer Korkmaz, *XVIII. Yüzyıl Adana Şer'iyeye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku*, (ÇÜSBE, 2018), (Dnş: Nasî Aslan)

¹²⁶ Ömer Türkmen, *Mehmed Emîn el-Üsküdârî'nin "Nadratü'l-Enzâr fî Şerhi'l-Menâr" Adlı Eserinin Tahkîki* (UÜSBE, 2017), (Dnş: Ali Kaya)

¹²⁷ Ravza Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendî'nin (1128/1716) Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hukukî Hayat*, (MÜSBE, 2016), (Dnş: Fahrettin Atar)

¹²⁸ Emine Arslan, *Nuküllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Mehmet Erkal)

¹²⁹ Bünyamin Çalık, *Kadızade Muhammed Arif Efendî'nin "Bahru'l Fetâvâ" Adlı Eserinin Fetvâ Açısından Değerlendirilmesi*, (AÜSBE, 2012), (Dnş: Mustafa Baktır)

¹³⁰ Ahmet Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: Bilal Aybakan)

¹³¹ Kerime Cesur, *Vehhâbî Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

İbn Âbidîn'in (1307/1889) fıkıhçılığı,¹³² Keşmîrî'nin (1934) fıkıh düşüncesi,¹³³ Reşid Rıza'nın (1935) fikhî görüşleri¹³⁴ ve Musa Carullah Bigiyef'in (1949) fikhî görüşleri¹³⁵ on dördüncü asra ilişkin çalışmalardır.

On beşinci asır kapsamında ise Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin (1435/2013) fikhî görüşlerinin ele alındığı görülmektedir.¹³⁶

İlk yedi asra ilişkin nispeten yoğunluğun olması, genel olarak son dört asra dair çalışmaların azlığı, on bir ve on üçüncü asır kapsamında herhangi bir müellif veya eserin ele alınmamış olması, hukuk tarihi bağlamında dikkat çekici niteliktedir.

2. Hukuk Coğrafyası Ekseninde Analiz

İslam hukuk alanında hazırlanan doktora tezlerinin odaklandığı coğrafyaya bakıldığında Hicaz, Türkiye, Irak, Mısır, İran, Suriye, Ürdün, Pakistan, Afganistan ve Malezya üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Hicaz İslam hukuku bağlamında birçok çalışmanın konusu olabilecekken, yalnızca bir çalışmada Mekke ve Medine Haremi İslam hukuku açısından tahlil edilmiştir.¹³⁷

Türkiye ekseninde hazırlanan tezlerde şeriyye sicillerinin esas alındığı Kayseri,¹³⁸ Manisa¹³⁹ ve Adana¹⁴⁰ Şer'iyye sicillerinin belli zaman

¹³² Mustafa Ateş, *Son Dönem Osmanlı Fakiplerinden İbn Âbidîn'in Fıkıhçılığı (Reddü'l-Muhtâr Örneği)*, (UÜSBE, 2019), (Dnş: Recep Cici)

¹³³ Muhammed Raşit Akpınar, *Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî ve Fıkıh Düşüncesi*, (GÜSBE, 2017) (Dnş: Ahmet Yaman)

¹³⁴ Özgür Kavak, *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*, (MÜSBE, 2009), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

¹³⁵ Remzi Kurtde, *Musa Carullah Bigiyef ve İslam Hukuku İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, (Ankara ÜSBE, 2011), (Dnş: Şamil Dağcı)

¹³⁶ Shawish Murad, *Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Fikhî Görüşleri ve Metodu*, (YYÜSBE, 2019), (Dnş: Mehmet Selim Aslan)

¹³⁷ Nuray Yılmaz, *İslam Hukuku Açısından Mekke ve Medine Haremi*, (MÜSBE, 2016), (Dnş: Fahrettin Atar)

¹³⁸ Naci Aslan, *Kayseri Şer'iyye Sicillerindeki Hicri 1084/1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (EÜSBE, 1995), (Dnş: Zahid Aksu)

¹³⁹ Hadi Sofuoğlu, *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iyye Sicilleri (1625-1650)*, (DEÜSBE, 2010), (Dnş: Hasan Güleç)

dilimleriyle sınırlandırılmak suretiyle hukukî boyutları itibariyle çalışıldığı görülmektedir. Kıbrıs şer'iyye sicillerine dair çalışmayı da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.¹⁴¹ Esas itibariyle bu mecranın başlangıç düzeyinde olduğu ve bu alanda birçok yeni çalışmanın yapılabileceği görülmektedir. Nitekim yapılan çalışmaların belli bir zaman aralığıyla sınırlı olması, aynı şehirler bağlamında diğer asırları dikkate alarak başka çalışmaların yapılabileceğini göstermektedir. Ayrıca diğer şehirlerdeki şer'iyye sicillerinin İslam hukuku bağlamında analizi birçok yeni doktora tezi anlamına gelmektedir.

Coğrafya perspektifiyle bakıldığında Irak dikkat çeken yerlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Irak'ta bulunan Kûfe şehrinin Hanefi mezhebinin oluşumuna etkisi¹⁴² ile üç ve beşinci asırlarda Irak Maliki ekolüne dair¹⁴³ tezler bu açıdan ifade edilebilir.

Coğrafya eksenli tezlerin çoğunda zaman-mekan kombinasyonlarının kullanıldığı, bir mekanın belli zaman dilimi içerisindeki hukukî konumunun ele alındığı görülmektedir. Küllî kaideler bağlamında Irak Medenî Kanunu'nu ele alan çalışmadaki¹⁴⁴ "Irak-son asır" kombinasyonu bunun örneği niteliğindedir. Bunun mali hukuk ve küllî kaidelerle tahdit edilmesinin, belirgin bir çalışma alanı oluşturduğu söylenebilir. Belli kavram ve konuların zaman ve mekan tahdidiyle birçok yeni çalışmayı mümkün kılacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Coğrafya eksenindeki çalışmalarda bölgeler için zamana göre değişen isimlendirmelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu

¹⁴⁰ Ömer Korkmaz, *XVIII. Yüzyıl Adana Şer'iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku*, (ÇÜSBE, 2018), (Dnş: Nasi Aslan)

¹⁴¹ Ümit Güler, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (UÜSBE, 2015), (Dnş: Recep Cici)

¹⁴² Ahmet Hamdi Furat, *Hanefî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi*, (İÜSBE, 2006), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

¹⁴³ Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V. / IX.-XI. yy.)*, (MÜSBE, 2004), (Dnş: Mehmet Erdoğan)

¹⁴⁴ Sadradin Qader Sedeeq, *Malî Konularla İlgili Küllî Kaidelerin Irak Medeni Kanununa Etkisi*, (YYÜSBE, 2019), (Dnş: Mehmet Selim Aslan)

açından Irak-Horasan bölgesinin tez konusu olarak seçilmesi¹⁴⁵ dikkat çekicidir. Adeta Hicaz'la Semerkand arasında yer alan bir ilim havzası konu edinilmiş gibidir. Bunun bir diğer örneği Orta Asya'da yargı teşkilatını konu edinen çalışmadır.¹⁴⁶ Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan topraklarında kurulan Hokand Hanlığı'nı konu edinen çalışmada coğrafya Orta Asya olarak ifade ve tahdit edilmiştir.

Bu durum bizi farklı bir mecraya taşımakta, mekân eksenli çalışmalarda Hicaz, Irak, Buhara-Semerkand, Endülüs, İstanbul gibi ilim merkezlerini esas alarak hareket etmeyi zaruri kılmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Osmanlı'da Bursa'dan İstanbul'a intikal gibi ilim merkezlerindeki kaymaları analiz etmek de bu açıdan önem arz etmektedir. Buhara'da telif edilen fıkıh eserleri ile örneğin Endülüs'te yakın zaman dilimlerinde telif edilen fıkıh eserlerinin kaynak, yöntem ve muhteva bakımından analizi yeni çalışmalar bakımından önemli bir mecra olarak görülebilir. Aynı yaklaşımla diğer ilim merkezleri bakımından da karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

100
OMÜİFD

Mısır'ın 19. asır bağlamında kanunlaştırma hareketleri bakımından İslam hukuku tezi olarak çalışıldığı görülmektedir.¹⁴⁷ Bu çalışmanın da silsile halinde devam ettirilmesi gereken çok sayıda tez için bir başlangıç teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim farklı Müslüman toplumlarda görülen kanunlaştırma hareketlerinin süreç olarak ayrı ayrı ele alınması ve bu doğrultuda tezler hazırlanması mümkündür.

Suriye, aile hukuku bağlamındaki güncel gelişmeler bakımından bir tez konusu olarak ele alınmıştır.¹⁴⁸ Bunun da başka bir mecra anlamına geldiğini, silsile halinde birçok çalışma için başlangıç teşkil edebileceğini

¹⁴⁵ Davut Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, (Ankara ÜSBE, 2017), (Dnş: Osman Taştan)

¹⁴⁶ Aittamat Kariev, *Orta Asya'da İslâm Yargı Teşkilâtı ve İşleyişi (1709-1876 Hokand Hanlığı ve 1865-1928 Rus İşgali Süreci Örneği)*, (MÜSBE, 2016), (Dnş: Fahrettin Atar)

¹⁴⁷ Muhammed Hamidullah Ağırakça, *19. Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri*, (MÜSBE, 2011), (Dnş: Mehmet Erkal)

¹⁴⁸ Abdussamet Bakkaloğlu, *Suriye'de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesirleri*, (MÜSBE, 2005), (Dnş: Salih Tuğ)

ifade etmek gerekir. Nitekim İslam hukukunun teorisi ile farklı Müslüman devlet ve toplumlardaki mevzuatların aile, borçlar, ceza gibi hukuk dalları esas alınarak mukayese edilmesi güncel durumun ortaya konması bakımından önem arz etmektedir.

Ürdün'ün Medeni hukuk bağlamında ahval-i şahsiye kanunu ile tez çalışmasına konu edildiği görülmektedir.¹⁴⁹ Bunun da günümüz Müslüman toplumlardaki mevzuatın İslam hukukunun teorisi ile mukayesesi bakımından değer taşıyan bir çalışma olduğu söylenebilir. Nitekim Malezya'da mer'î mevzuatın İslam hukuku bağlamında analizini konu edinen çalışma¹⁵⁰ bunun örneği niteliğindedir.

Avrupa'nın bütünü ya da belli bölge ve ülkeleri esas alınarak hazırlanmış tezler de bulunmaktadır. Avrupa'nın laiklik süreci bakımından tahlil edildiği, Kilise hukuku ile İslam hukukunun kişiler ve aile hukuku bakımından mukayese edildiği tez,¹⁵¹ Avrupa'nın bütününe ilişkin yargılar ortaya koyar görünümündedir. Bu çalışma gerek isimlendirme gerekse muhteva bakımından muhtelif değerlendirmelere konu olabilese de İslam hukuku ile Kilise hukukunu karşılaştırmalı olarak ele alması bakımından özel önem arz etmekte, farklı bir çalışma mecrasının öncüsü niteliğinde durmaktadır. Kilise hukuku olarak nitelendirilen hukukî çerçevenin tespiti ve farklı hukuk dalları için hususi tezler hazırlanarak İslam hukukuyla mukayesesi önem arz etmektedir. İslam hukukunun Kilise hukukunun yanı sıra Yahudi şeriatı ve diğer medeniyet havzalarının hakim hukukî yapıları ile mukayesesi önemli bir çalışma alanı niteliğindedir.

Coğrafya ekseninde yapılan çalışmalarda kanunlaştırma hareketlerinin ön plana alınması dikkat çekmektedir. Nitekim Kosova bağlamında hazırlanan tezde Kosova anayasası din ve ifade özgürlüğü bakımından

¹⁴⁹ İbrahim Alhalalsheh, *Ürdün Ahoâl-i Şahsiyye Kanununun Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi ile Mukayesesi*, (MÜSBE, 2009), (Dnş: Mehmet Erkal)

¹⁵⁰ İsmail Yalçın, *Malezya'da İslâm hukuku uygulamaları: Yeni gelişmeler ve problemler (1981-2003)*, (MÜSBE, 2004), (Dnş: Vecdi Akyüz)

¹⁵¹ Nedim Bahçekapılı, *Kilise Hukuku ve Avrupa'da Laiklik Sürecinin Başlamasına Tesirleri (Şahıs Ve Aile Hukuku Alanında İslâm Hukukuyla Mukayesesi)*, (EÜSBE, 2003), (Dnş: Halit Ünal)

İslam hukukuyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.¹⁵² Aynı şekilde Pakistan¹⁵³ ve Afganistan'da¹⁵⁴ ceza hukuku alanındaki kanunlaştırma hareketlerine ilişkin tezler de bu açıdan örnek teşkil etmektedir.

İslamî ilimler geleneğinde müstesna bir yeri bulunan Endülüs de Avrupa bağlamında çalışılan mekanlardan biridir. Ancak bu bağlamda Nevazil literatürü¹⁵⁵ dışında ilmî konumuna muvafık yeterli çalışmanın yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu yönüyle Endülüs'ün birçok açıdan tezlere konu edilip çalışılması gerektiği söylenebilir.

3. Mezhepler Ekseninde Analiz

Mezhep eksenli tahlilde ehl-i rey ve ehl-i hadis grupları karşımıza çıkan ilk ayrımı ifade etmekte olup; gerek rey taraftarlarını¹⁵⁶ ve gerekse iki yaklaşım sahiplerini¹⁵⁷ konu edinen müstakil tezler hazırlanmıştır.

Rey ve hadis ayrışmasından sonra ortaya çıkan mezheplerin ilki ve dünya tarihi boyunca en yaygını olan Hanefi mezhebine dair Türkiye'de toplumun önemli bir kısmının Hanefi olmasının da etkisiyle doktora düzeyince yirmiden fazla çalışmanın yapıldığı görülmektedir.

Hanefi mezhebinin oluşum süreci bağlamında Kûfe'nin tahlil edilmesinin¹⁵⁸ yanı sıra Hanefî tabakât,¹⁵⁹ nevâdir¹⁶⁰ ve kavâid¹⁶¹ literatürü

¹⁵² Munafis Hodza, *İslâm Hukukunun Tanıdığı İnsan Hakları Bağlamında Kosova Anayasasında Din ve Düşünce Özgürlüğü*, (ÜŞBE, 2017), (Dnş: Ali Kaya)

¹⁵³ M. Kamil Yaşaroğlu, *Pakistan'da İslâm ceza hukukunun kanunlaştırılması*, (MÜŞBE, 1996), (Dnş: Fahrettin Atar)

¹⁵⁴ Mehtarkhan Khwajamir, *Afganistan'da İslâm Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması*, (NEÜŞBE, 2015), (Dnş: Halit Çalış)

¹⁵⁵ Hafa Kesgin, *Maliki Fıkıh Geleneğinde Nevazil: Endülüs örneği*, (Sakarya ÜŞBE, 2013), (Dnş: H. M. Günay)

¹⁵⁶ M. Esat Kılıçer, *İslâm Fıkıhında Re'y Taraftarları*, (Ankara ÜŞBE, 1957).

¹⁵⁷ Mansur Koçinkağ, *Re'y ve Hadis: Fıkıh Düşüncesinde İlk Yöntemsel Ayrışmanın Edebi Kaynaklarına Dair Bir Analiz*, (İÜŞBE, 2017), (Dnş: Mürteza Bedir)

¹⁵⁸ Ahmet Hamdi Furat, *Hanefî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi*, (İÜŞBE, 2006), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

¹⁵⁹ Huzeyfe Çeker, *Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği*, (NEÜŞBE, 2016), (Dnş: Saffet Köse)

¹⁶⁰ Orhan Ençakar, *Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü*, (MÜŞBE, 2019), (Dnş: İsmail Cebeci)

¹⁶¹ Necmettin Kızılkaya, *Hanefi Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, (Selçuk ÜŞBE, 2011), (Dnş: Saffet Köse)

ayrı tezler halinde çalışılmıştır. Bu tür çalışma usûlünün devam ettirilmesi, bu perspektifle yeni tezlerin hazırlanması mümkündür.

Yine literatür çalışması olarak değerlendirilebilecek ve yeni bir mecranın başlangıcı olarak nitelendirilebilecek bir diğer çalışma, mezhep görüşleri ile Buhari rivayetlerini karşılaştıran tezdır.¹⁶² Bu tezde namaz örneğiyle mezhep görüşleri ve Buhari rivayetleri mukayese edilmiştir. Bunun bir başlangıç kabul edilerek Buhari rivayetlerinin hukukun her bir dalı esas alınmak suretiyle mezhep görüşlerine muvafakatı ya da muhalefeti çalışılabilir, bu mecrada birçok yeni tez çalışması yapılabilir.

Hanefi usûlünün farklı boyutları ve konularıyla ele alındığı, kelamla fıkıh usulünün mukayese edildiği,¹⁶³ mantık-fıkıh usûlü ilişkisinin,¹⁶⁴ Ebu Hanife'nin sünnet anlayışının,¹⁶⁵ Şeybânî¹⁶⁶ ve Züfer'in¹⁶⁷ genel fıkıh ve usul görüşlerinin, mezhep sistematiğindeki yeri bakımından sünnet¹⁶⁸ ve istihsanın¹⁶⁹ tetkik edildiği görülmektedir.

Şer'î deliller içerisinde özellikle sünnet ve istihsanın Hanefiler bağlamında müstakil tezler olarak ele alınmasına karşılık diğer delillerin müstakil olarak çalışılmaması dikkat çekmektedir. Bu durum Hanefiler ekseninde bütün delillerin çalışılabileceğini düşündürmektedir.

¹⁶² Muhammed Hüsnü Çiftçi, *Hanefî Mezhebinde Buhârî Rivayetlerine Ters Düşen Hükümlerin Tahlili (Namaz Örneği)*, (MÜSBE, 2014) (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

¹⁶³ Mehmet Sait Arvas, *Hicri VII. Asra Kadar Hanefî Usûlü Bağlamında Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi*, (RTEÜSBE, 2018), (Dnş: Şevket Topal)

¹⁶⁴ İlyas Yıldırım, *Fıkıh Usûlü Mantık İlişkisi: Molla Fenârî Örneği*, (AÜSBE, 2014), (Dnş: Halil İbrahim Acar)

¹⁶⁵ Metin Yiğit, *İlk dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, (Ankara ÜSBE, 2007), (Dnş: Osman Taştan)

¹⁶⁶ Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin hukuk anlayışı (Usul Anlayışı)*, (EÜSBE, 2003), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

¹⁶⁷ Mehmet Ali Aytekin, *İmam Züfer'in Hanefî Mezhebindeki Konumu ve Fikhi Görüşleri*, (NEÜSBE, 2018), (Dnş: Orhan Çeker)

¹⁶⁸ Mehmet Ali Yargı, *Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri*, (MÜSBE, 2003), (Dnş: Fahrettin Atar)

¹⁶⁹ Muharrem Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, (Selçuk ÜSBE, 2000), (Dnş: Orhan Çeker)

Lafız bahisleri kapsamında hakikat-mecaz ayrımı¹⁷⁰ ile delâlet¹⁷¹ konusunun Hanefi mezhebi ekseninde ele alındığı müşahede edilmektedir. Açıklık ve kapalılık bakımından lafızların ve diğer delâlet türlerinin de müstakil tezler halinde ele alınması mümkündür.

Hanefiler bağlamında tearuzu giderme yollarından biri olan tercih konusunda çalışma yapıldığı görülmektedir.¹⁷² Diğer tearuzu giderme yollarınsa müstakil tezler olarak ele alınmadığı görülmektedir.

Fıkıh usulünün önemli konularından biri olan içtihat ve taklit konusu da farklı bağlamlarda tahlil edilmiş, genel olarak Hanefi usulünde¹⁷³ ve özelde el-Mebstut'ta içtihat¹⁷⁴ doktora düzeyinde ele alınmıştır.

Taklid konusuyla irtibatlı olarak ele alınan önemli meselelerden biri herhangi bir mezhebe bağlanma konusudur. Bir mezhebe bağlanmanın pratikteki sorunlarından biri mezhep içindeki farklı görüşlerden birinin tercih edilmesidir. Bu konu mezhep imamına muhalefet¹⁷⁵ ve muhtelif mezhep için çözümlerden birini tercih¹⁷⁶ bağlamında müstakil iki tezle ele alınmıştır.

İbadetler kapsamındaki içtihatlar,¹⁷⁷ yiyeceklerde helallik, haramlık ölçütleri,¹⁷⁸ vakıflarda gaye unsuru,¹⁷⁹ kanun-şeriat ayrımı,¹⁸⁰ öldürme

¹⁷⁰ Şükrü Ayrar, *Hanefi Fıkıh Usulcülerinin Hakikat ve Mecaz Anlayışı*, (İnönü ÜSBE, 2017), (Dnş: Ali Duman)

¹⁷¹ Hüseyin Okur, *Hanefi Usulcülerine Göre Nazmın Delâleti*, (UÜSBE, 2015), (Dnş: Ali Kaya)

¹⁷² Zeki Koçak, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefi Uygulaması)*, (AÜSBE, 2004), (Dnş: Davut Yaylalı)

¹⁷³ Bilal Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

¹⁷⁴ Yunus Vehbi Yavuz, *el-Mebstut'a Göre Tatbikatta Hanefi Müctehidlerinin İctihad Usulü*, (UÜSBE, 1983), (Dnş: Hayreddin Karaman)

¹⁷⁵ Osman Bayder, *Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkân ve Sınırı: Hanefi Mezhebi Örneği*, (EÜSBE, 2015), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

¹⁷⁶ Seyit Mehmet Uğur, *Hanefi Mezhebinde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, (UÜSBE, 2017), (Dnş: Recep Cici)

¹⁷⁷ Mehmet Özkan, *Hanefi Mezhebi'ne Göre Uygulama Açısından İbâdet Konularındaki İctihatlar*, (UÜSBE, 2006), (Dnş: Yunus Vehbi Yavuz)

¹⁷⁸ Mustafa Boran, *Hanefi Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helallik ve Haramlık Ölçüleri*, (ÇOMÜSBE, 2016), (Dnş: Tevhit Ayengin)

¹⁷⁹ Chamnti (Hamdi) Tsiligkir (Çilingir), *Hanefi Vakıf Hukukunda Gaye Unsuru*, (MÜSBE, 2014), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

suçunun unsurları¹⁸¹ Hanefi mezhebi odağında fûru fıkha dair hazırlanan diğer doktora tezlerinin konularını oluşturmaktadır. Bu durum fûrû fıkıh konularının belli bir mezhebin sınırlarında kalarak araştırılması yaklaşımının kabul görmediğini, bunun yerine mezhepler arası karşılaştırmalı çalışmaların tercih edildiğini göstermektedir.

Türkiye'de hazırlanan Şâfiî mezhebine ilişkin doktora tezlerinde mezhebin oluşum sürecine, usûlüne ve özellikle Şâfiî'ye odaklanıldığı görülmektedir. Mezhebin oluşum süreci¹⁸² ve bu süreçte Büveytî'nin rolü,¹⁸³ Şâfiî'nin fıkıh usûlünün oluşumundaki etkisi,¹⁸⁴ kıyas anlayışı,¹⁸⁵ Şâfiî usulcülerin İdris eş-Şâfiî'yi temsil kabiliyeti,¹⁸⁶ Şâfiî'ye muhalif usûlî görüşler,¹⁸⁷ Müzenî'nin Şâfiî'ye muhalefeti,¹⁸⁸ Şâfiî fûrû fıkıh kavramlarının gelişimi¹⁸⁹ ve Şâfiî mezhebine göre birey-devlet ilişkisi¹⁹⁰ Şâfiî mezhebi ekseninde yapılan çalışmalardır. Genel olarak Şâfiî mezhebi esas alınarak yapılan çalışmaların sınırlı olduğu söylenebilir.

Bazı tezlerde iki mezhebin mukayese edildiği görülmekte olup; bu çalışma tarzının yeni çalışmaları mümkün kılan bir mecra olduğu söyle-

¹⁸⁰ Muharrem Midilli, *Osmanlı Bağlamında Şeriat-Kanun Ayrımının Hanefi Kamu Hukuk Fikri Açısından Değerlendirilmesi: Ceza Hukuku Örneği*, (İÜSBE, 2017), (Dnş: Mürteza Bedir)

¹⁸¹ Ahmet Aydın, *Hanefi Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi (Hicrî 4-9. Asırlar)*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

¹⁸² Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, (MÜSBE, 2014), (Dnş: Bilal Aybakan)

¹⁸³ Adem Arslan, *Şâfiî Mezhebinin Oluşum Sürecinde el-Büveytî ve el-Muhtasar İsimli Eseri*, (Ankara ÜSBE, 2014), (Dnş: Şamil Dağcı)

¹⁸⁴ Menderes Gürkan, *İslâm Hukuku Metodolojisinin Oluşumu Ve Şâfiî'nin Yeri*, (EÜSBE, 1997), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

¹⁸⁵ Soner Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

¹⁸⁶ Erol Erdem, *Şâfiî Usulcülerin İmam Şâfiî'nin Usûlünü Temsil Sorunu (Beyan, Âmm-Hâss, Nesh, Haber-i Vahid)*, (Selçuk ÜSBE, 2008), (Dnş: Halit Çalış)

¹⁸⁷ İhsan Akay, *Şâfiî Usûl Geleneğinde İmam Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: Abdülkerim Ünal)

¹⁸⁸ Mehmet Ali Sezer, *Müzenî'nin İmam Şâfiî'ye Aykırı Görüşleri ve Mezhepteki Yeri*, (ÇÜSBE, 2017), (Dnş: Nasi Aslan)

¹⁸⁹ Muhittin Özdemir, *Şâfiî Fûrû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Mehmet Erkal)

¹⁹⁰ Yusuf Eşit, *İslâm Kamu Hukukunda Devlet-Birey İlişkisi (Şâfiî Mezhebi Örneği)*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: Abdülkerim Ünal)

nebilir. Nitekim ahkam ayetlerine ilişkin ihtilafların usuldeki temelleri¹⁹¹ ve kişilik haklarına¹⁹² dair hazırlanan tezlerde Hanefi ve Şâfiî mezheplerinin mukayeseli olarak ele alınması bunun örneğidir.

Mezhep ekseninde yapılan analizde Malikî¹⁹³ ve Hanbelî¹⁹⁴ mezhepleri bağlamında sadece birer tezin var olduğu görülmektedir. Bir aşırı Hanbelî yorumu olarak görüldüğünde, Vehhâbîlikle ilgili tezi¹⁹⁵ de dikkate alarak Hanbelî mezhebiyle ilgili iki tezin hazırlandığı söylenebilir. Bu durumun Türkiye'deki mezhepsel dağılımın tabîi sonucu olduğu söylenebilir.

Günümüzde mensubu bulunmayan mezhepler olarak ifade edilen Sevrî,¹⁹⁶ Zâhiri¹⁹⁷ ve Taberî¹⁹⁸ mezhepleri de müstakil tezler halinde ele alınmıştır.

Usûl-i fikhın iki mezhebi olan fukahâ (Hanefiye) ve mütekellimûn metotlarına dair doktora çalışmalarının da yapıldığı görülmektedir. Hanefi usulüne dair çalışmalar yukarıda Hanefi mezhebine ilişkin kısımda verilmişti. Burada mütekellimûn metodu kapsamında ele alınan iki çalışmaya işaret etmek yeterli olacaktır. Nitekim mütekellimûn olarak nitelendirilen usulcülerin içtihat¹⁹⁹ ve delâlet²⁰⁰ anlayışlarının doktora tezi düzeyinde ele alındığı görülmektedir.

¹⁹¹ Muharrem Yılmaz, *Hanefî ve Şâfiî Mezheplerinin Ahkâm Âyetleri Çerçevesindeki İhtilâflarının Usûlî Temelleri*, (RTEÜSBE, 2018), (Dnş: Ali Kumaş)

¹⁹² Bağlamında) Samagan Myrzaibraimov [Mirzaibraimov], *İslam Hukukunda Kişilik Hakkının Temellendirilmesi (Hanefî ve Şâfiî Mezhepleri)*, (Ankara ÜSBE, 2008), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

¹⁹³ Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, (MÜSBE, 2004), (Dnş: Mehmet Erdoğan)

¹⁹⁴ Ahmet Selman Baktı, *Hanbelî Fıkıh Geleneğinde İbâha-i Asliyye Prensibi*, (Sakarya ÜSBE, 2018), (Dnş: H. M. Günay)

¹⁹⁵ Kerime Cesur, *Vehhâbî Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

¹⁹⁶ Abdülkadir Tekin, *Süfyan es-Sevrî ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, (OMÜSBE, 2014), (Dnş: Nihat Dalgın)

¹⁹⁷ Mustafa Türkan, *Dâvûd ez-Zâhiri: Doktrini ve İslam Hukukuna Katkıları*, (SDÜSBE, 2015), (Dnş: Adnan Koşum)

¹⁹⁸ Ali Yüksek, *İslam Hukuk Tarihinde Taberî Mezhebi*, (OMÜSBE, 2014), (Dnş: Osman Şahin)

¹⁹⁹ Adem Yenidoğan, *Mütekellimûn Usulcülerin İctihad Anlayışı*, (SDÜSBE, 2017), (Dnş: Adnan Koşum)

²⁰⁰ Davut İltaş, *Fıkıh usulünde mütekellimûn yönteminin delalet anlayışı*, (EÜSBE, 2006), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

Hanbelî ve Malikî mezheplerine nispeten Şîi mezhepleri odağında hazırlanan tezlerin daha fazla olduğu söylenebilir. Zeydî usulcülerin kaynak anlayışları,²⁰¹ Zeydiye'nin gelişiminde İmam Hâdî,²⁰² İmamiye'nin fıkıh usulü anlayışı,²⁰³ Caferî fıkıh usulünde içtihat anlayışı²⁰⁴ ve akıl delili²⁰⁵ ile Caferî fıkıhında boşama yetkisi²⁰⁶ bu alandaki çalışmalardır.

İslami ilimler geleneğinde birçok tartışmanın muhalif tarafı olan Mutezile ile ilgili de tez çalışması yapılmış, Mutezilenin fıkıh usulü anlayışı doktora tezi olarak tahlil edilmiştir.²⁰⁷

Muhattie ve musavvibe şeklindeki ayrımı da içtihat hata isabet meselesi bakımından İslamî ilimler geleneğindeki iki farklı mezhep olarak değerlendirirsek, bu bağlamda da hazırlanmış bir tezin var olduğunu ifade edebiliriz.²⁰⁸

Dihlevî üzerine yapılan çalışma,²⁰⁹ son asırlarda ortaya çıkan cereyanların müstakil tezler halinde fikhî bağlamda ele alınması bakımından örnek niteliğinde görülebilir. Bu doğrultuda İhvan ve Nahda örneklemiyile yapılan çalışma²¹⁰ bu mecranın devamı niteliğinde tahlil edilebilir.

4. Konu Ekseninde Analiz

Türkiye'de hazırlanan doktora tezlerinin usulden fûrua geniş bir konu yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Bir sistem olarak hukuku ele

²⁰¹ Fatih Yücel, *Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı*, (Ankara ÜSBE, 2008), (Dnş: Şamil Dağcı)

²⁰² Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkıhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye*, (NEÜSBE, 2019), (Dnş: Orhan Çeker)

²⁰³ Mustafa Hayta, *Klasik Dönem Şîi-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, (ÇÜSBE, 2014), (Dnş: Nasi Aslan)

²⁰⁴ Nizamettin Ergüven, *Câferî Usûlünde İctihâd Anlayışının Tarihsel Gelişimi*, (DÜSBE, 2018), (Dnş: Aydın Taş)

²⁰⁵ Sefa Atik, *Ca'ferî Fıkıh Usûlünde Akıl Delili*, (SDÜSBE, 2016), (Dnş: Adnan Koşum)

²⁰⁶ Ahmet Niyazov, *Câferî fıkıhında boşama yetkisi*, (Selçuk ÜSBE, 2006), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)

²⁰⁷ Yüksel Macit, *Mu'tezile'nin fıkıh usulü anlayışı*, (EÜSBE, 2000) (Dnş: Halit Ünal)

²⁰⁸ Merter Rahmi Telkenaroğlu, *Fıkıh Usulünde Muhattie ve Musavvibe (İctihadi Çözümlemelerde Doğrunun Tek Olup Olmadığı Tartışması)*, (Selçuk ÜSBE, 2009), (Dnş: Ahmet Yaman)

²⁰⁹ Ahmet Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: Bilal Aybakan)

²¹⁰ Fatih Okumuş, *İslami Hareketlerin "Şûrâ" Prensipleri Karşısındaki Tutumu: İhvan ve Nahda Örneği*, (MÜSBE, 2019), (Dnş: Vecdi Akyüz)

alıp çok hukuklu uygulama²¹¹ gibi farklı durumları değerlendiren tezlerin yanı sıra usûl ve fûruun birçok konusunu enine boyuna tahlil eden çalışmalar bulunmaktadır.

4.1. Usûl-i Fıkıh

Fıkıh usulünün herhangi bir konusuna yoğunlaşmadan geneline ilişkin tahliller yapan tezler bulunmaktadır. Bu kapsamda bütünüyle fıkıh usulünün mahiyeti ve gayesinin müstakil bir tez konusu yapılması²¹² dikkat çekmektedir. Genel olarak fıkıh usulü kavramlarının ele alındığı çalışma²¹³ da aynı bağlamda anlamını bulmaktadır. Fıkıh usulünün yenilenme ve sorunlar bakımından müstakil bir çalışmaya konu olması da fıkıh usulünün geneline ilişkin tez olması itibariyle dikkat çekmektedir.²¹⁴

Bunun yanı sıra müçtehitlerin ve mezheplerin usul anlayışları ile bazı alimlerin ve belli dönemlerdeki usul anlayışlarının ayrı çalışmalarla ele alınması da önem arz etmektedir. Nitekim Şeybânî'nin usul anlayışı,²¹⁵ fıkıh usulünün oluşmasında Şâfiî'nin yeri,²¹⁶ üç ve dördüncü asırlardaki usûlî görüşler,²¹⁷ dördüncü ve beşinci asırlarda fıkıh usulünün gelişimi,²¹⁸ Mutezile²¹⁹ ve İmamiye'nin ²²⁰ usul anlayışları bu tür çalışmalardandır.

²¹¹ Mehmet Salih Kumaş, *Çok Hukuklu Sistem ve İslâm Hukukundaki Yeri*, (UÜSBE, 2007), (Dnş: Hamdi Döndüren)

²¹² A. Cüneyd Köksal, *Usûlü'l-fikh'in Mahiyeti ve Gâyesi*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

²¹³ Sami Erdem, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usulü Kavramları Ve Modern Yaklaşımlar*, (MÜSBE, 2003), (Dnş: Salih Tuğ)

²¹⁴ Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usulünde Yenilenme İhtiyacı ve Ortaya Çıkardığı Tartışmalar*, (MÜSBE, 1999), (Dnş: Mehmet Erkal)

²¹⁵ Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hukuk Anlayışı (Usul Anlayışı)*, (EÜSBE, 2003), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

²¹⁶ Menderes Gürkan, *İslâm Hukuku Metodolojisinin Oluşumu ve Şafii'nin Yeri*, (EÜSBE, 1997), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

²¹⁷ Abdulbasit Saltekin, *Fıkıh Usulü Tarihinde Kayıp Halka: Hicri III. ve IV. Asırlarda Usûlî Görüşler*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: Metin Yiğit)

²¹⁸ Davut Eşit, *Hicri IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfiî Fıkıh Usulünün Gelişimi*, (Ankara ÜSBE, 2017), (Dnş: Osman Taştan)

²¹⁹ Yüksel Macit, *Mu'tezile'nin fıkıh usulü anlayışı*, (EÜSBE, 2000), (Dnş: Halit Ünal)

²²⁰ Mustafa Hayta, *Klasik Dönem Şii-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, (ÇÜSBE, 2014), (Dnş: Nası Aslan)

İbn Kudâme,²²¹ Sadruşşerâ,²²² Tâcüddîn es-Sübkî,²²³ Bâbertî,²²⁴ Molla Fenâri²²⁵ ve Ebussuûd'un²²⁶ usul anlayışları bu alanda görülen diğer çalışmalardır. Fakihlerin usûl anlayışlarının daha birçok teze zemin teşkil edebilecek önemli bir mecra olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, usûl anlayışı çalışılmamış her bir fakih ayrı doktora tezi olarak ele alınıp tahlil edilebilir.

Fıkıh usulünün önemli konularından biri olan delillere dair dikkat çekici sayıda doktora tezinin hazırlandığı görülmektedir. Bunlar içerisinde delillerin geneline dair yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Nitekim fıkıh usulünde bilgi anlayışı,²²⁷ İslam hukukunda şer'îlik,²²⁸ dördüncü asra kadar aklileşme süreci,²²⁹ aklın teşriî rolü,²³⁰ Caferî usulünde akıl,²³¹ Zeydî usulcülerin kaynak anlayışları,²³² sekizinci asırda şer'î kaynaklar ekseninde ortaya çıkan ihtilaflar,²³³ Hanefî usulünde şer'î deliller²³⁴ ve

- ²²¹ Nusret Dede, *İbn Kudame'nin el-Muğni Adlı Eserinde Usul-u Fıkhın Kullanımı*, (DEÜSBE, 2012), (Dnş: Osman Eskicioğlu)
- ²²² Mehmet Ümütlü, *Sadruşşerâ'nın Usul Anlayışı ve Hanefî Usul Geleneğindeki Yeri*, (RTEÜSBE, 2018), (Dnş: Ali Kumaş)
- ²²³ Mehmet Aziz Yaşar, *Tâcüddîn es-Sübkî Usulcülüğü*, (DÜSBE, 2017), (Dnş: Muhammed Tayyib Kılıç)
- ²²⁴ Fatih Karataş, *Babertî'nin el-İnâye Adlı Eserinde Fıkıh Usulü Tatbiki*, (AÜSBE, 2017), (Dnş: Davut Yaylalı)
- ²²⁵ Hakkı Aydın, *Molla Fenâri ve Fusulu'l-Bedâyi fi-Usuli's-Şerayi'indeki metodu*, (AÜSBE, 1989), (Dnş: Zahid Aksu)
- ²²⁶ Yılmaz Fidan, *Ebüsuûd'un Fıkhî Meseleleri Çözümündeki Metodu*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: Mehmet Erdoğan)
- ²²⁷ Adem Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ²²⁸ Ayhan Ak, *İslâm Hukukunda Şer'îlik*, (OMÜSBE, 2012), (Dnş: Nihat Dalgın)
- ²²⁹ Şükrü Özen, *İslâm Hukuk Düşüncesinin Aklileşme Süreci: Başlangıçtan Hicri IV. Asrın Ortalarına Kadar*, (MÜSBE, 1995), (Dnş: Hayreddin Karaman)
- ²³⁰ Vahap Ovacı, *İslam Hukuk Metodolojisinde Aklın Teşriî Rolü (Usul-ü Pezdevî ve el-Mustasfâ Örneğinde Hüsun-Kubuh)*, (AÜSBE, 2013), (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ²³¹ Sefa Atik, *Ca'ferî Fıkıh Usulünde Akıl Delili*, (SDÜSBE, 2016), (Dnş: Adnan Koşum)
- ²³² Fatih Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*, (Ankara ÜSBE, 2008), (Dnş: Şamil Dağcı)
- ²³³ İbrahim Kâfi Dönmez, *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Salih Tuğ)
- ²³⁴ Ahmet Çetinkaya, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkıh Usulü'nde Şer'î Deliller (Başlangıcından Kitabı'r-Rehn'e Kadar)*, (MÜSBE, 2017), (Dnş: Vecdi Ak-yüz)

Debûsî'nin delil anlayışı²³⁵ delillerin geneline ilişkin çalışma konuları olarak değerlendirilebilir.

Her bir şer'î delile ilişkin müstakil çalışmalar tetkik edildiğinde ahkam ayetleri çerçevesindeki ihtilafların usulî temelleri,²³⁶ Zemaşşerî'nin ahkam ayetlerini yorumlama metodu²³⁷ ve içtihat kaynağı olarak kıssalar²³⁸ Kitâb delili kapsamında değerlendirilebilecek tez konularıdır.

Müstakil hukuk kaynağı olmasına,²³⁹ Ebu Hanife'nin sünnet,²⁴⁰ Hanefilerin meşhur sünnet²⁴¹ anlayışlarına ve Hz. Peygamber'in tasarruflarına²⁴² ilişkin çalışmalar sünnet delili kapsamında değerlendirilebilecek tezlerdir.

Delil sistematığı dikkate alındığında ilk bakışta Kitâb ve sünnetle ilgili tezlerin yeterli olmadığı, nispeten az olduğu söylenebilecekse de gerek diğer deliller ve gerekse lafız bahislerine ilişkin tezlerin bu iki delile

110 OMÜİFD dayandığı düşünüldüğünde, esasında bütün usûl ve fûru tezlerinin Kitâb ve sünnet delilleriyle ilgili olduğu görülecektir.

İcma doktora tezi düzeyinde İslam hukukunun kaynağı olması²⁴³ ve konuya dair modern yaklaşımlar²⁴⁴ bakımından ele alınmıştır. İcmanın bulunmaması halini ifade eden ihtilaf da bazı alimler arasında karşılaş-

²³⁵ Erdoğan Sarıtepe, *Takvîmü'l-Edille Temelinde Debûsî'nin Delil Anlayışı*, (Ankara ÜSBE, 2007), (Dnş: Osman Taştan)

²³⁶ Muharrem Yılmaz, *Hanefî ve Şâfiî Mezheplerinin Ahkâm Âyetleri Çerçevesindeki İhtilâflarının Usulî Temelleri*, (RTEÜSBE, 2018), (Dnş: Ali Kumaş)

²³⁷ Fatma Solaker (Doğramacı), *Zemaşşerî'nin Keşşaf Tefsirindeki Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu*, (EOGÜSBE, 2019), (Dnş: Abdullah Acar)

²³⁸ Abdullah Acar, *Bir ictihad kaynağı olarak Kur'ân kıssaları*, (Selçuk ÜSBE, 2005), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)

²³⁹ Eşref Yazar, *Müstakil Teşri Kaynağı Olarak Sünnet*, (AÜSBE, 2016), (Dnş: Davut Yaylalı)

²⁴⁰ Metin Yiğit, *İlk dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, (Ankara ÜSBE, 2007), (Dnş: Osman Taştan)

²⁴¹ Mehmet Ali Yargı, *Hanefî Fıkıh Doktrinde meşhûr sünnetin yeri*, (MÜSBE, 2003), (Dnş: Fahrettin Atar)

²⁴² Murat Şimşek, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, (Selçuk ÜSBE, 2008), (Dnş: Saffet Köse)

²⁴³ Ekrem Keleş, *İslâm Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ*, (Ankara ÜSBE, 1994), (Dnş: Esat Kılıçer)

²⁴⁴ Şule Eraslan, *Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar*, (UÜSBE, 2011), (Dnş: Ali Kaya)

tırmalı olarak tahlil edilmesinin²⁴⁵ yanı sıra bir istifade alanı olarak²⁴⁶ müstakil tezler halinde ele alınmıştır.

Şafii'nin²⁴⁷ ve Cüveynî'nin²⁴⁸ kıyas anlayışları, fikhî kıyasın Zâhiru'r-rivâye örneklemeyle Kitâb deliliyle değerlendirilmesi,²⁴⁹ kıyasın istihsan, istislah²⁵⁰ ve doğal hukukla²⁵¹ ilişkisi kapsamında yapılan tezler kıyasın nispeten daha çok çalışıldığını göstermektedir.

İllet kavramı ekseninde illeti tespit yöntemleri (talil),²⁵² dördüncü asırdan sekizinci asra talil tartışmaları,²⁵³ beşinci asırda illet tartışmaları²⁵⁴ ve te'sir teorisi²⁵⁵ şeklinde hazırlanan tezler de kıyasın birçok yönüyle doktora düzeyinde ele alındığını göstermektedir.

İstihsan delili ile ilgili birincisi genel,²⁵⁶ ikincisi toplum ekseninde,²⁵⁷ üçüncüsü de İslam hukukunun teşekkül dönemiyle sınırlandırılmış olmak üzere²⁵⁸ üç doktora tezinin hazırlandığı görülmektedir.

²⁴⁵ Mahsum Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, (DÜSBE, 2018), (Dnş: Aydın Taş)

²⁴⁶ Muammer Ayan, *Günümüzde İslâm Hukukçularının İhtilâflarından Faydalanma*, (SÜSBE, 2003), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)

²⁴⁷ Soner Duman, *Şafii'nin Kıyas Anlayışı*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

²⁴⁸ Mehmet Macit Sevgili, *Cüveynî'nin Kıyâs Anlayışı*, (Ankara ÜSBE, 2016), (Dnş: Osman Taştan)

²⁴⁹ Fatih Orum, *Klasik Fıkıh Kaynaklarındaki Kıyas Anlayışının Kur'an Açısından Değerlendirilmesi (Zâhiru'r-rivâye Örneği)*, (İÜSBE, 2008), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

²⁵⁰ Abdülkadir Şener, *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan Ve İstislah*, (Ankara ÜSBE, 1971), (Dnş: Mehmet Taplamacıoğlu)

²⁵¹ Abdurrahim Kozalı, *(Kıyas) istihsân ve Doğal Hukuk İlişkisi*, (UÜSBE, 2004), (Dnş: Hamdi Döndüren)

²⁵² Abdurrahman Candan, *İslâm Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri (Ta'lil)*, (Selçuk ÜSBE, 2005), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)

²⁵³ İbrahim Özdemir, *Usûl-i Fıkıh'ta Ta'lil Tartışmaları (Hicri IV.-VIII. Asırlar)*, (DÜSBE, 2013), (Dnş: Metin Yiğit)

²⁵⁴ Tuncay Başoğlu, *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*, (MÜSBE, 2001), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

²⁵⁵ Ahmet Muhammet Peşe, *Te'sir Teorisi Bakımından Fıkıh-Usûl İlişkisi*, (SDÜSBE, 2017), (Dnş: Adnan Koşum)

²⁵⁶ Muharrem Önder, *Hanefi Mezhebinde İstihsan Anlayışı Ve Uygulaması*, (Selçuk ÜSBE, 2000), (Dnş: Orhan Çeker)

²⁵⁷ Fatih Mehmet Aydın, *Metodoloji ve Sosyal Vâkıa Açısından İstihsân*, (AÜSBE, 2005), (Dnş: Mustafa Bakır)

Hanefi sistematüğinde doğrudan delil olarak yer almamasına karşılık maslahat deliliyle ilgili beş farklı tezin hazırlanmış olması dikkat çekicidir. Nitekim maslahat kıyas ve istihsanla birlikte,²⁵⁹ Tûffî²⁶⁰ ve İzzüddin b. Abdisselâm'a²⁶¹ göre, modernleşme sürecinde ortaya çıkan maslahat tartışmaları bakımından²⁶² ve fayda kavramı ekseninde²⁶³ müstakil tezler olarak çalışılmıştır.

İstishab delilinin bütün olarak doktora tezi düzeyinde ele alınmadığı, yapılan çalışmalardan birinde ilk beş asra,²⁶⁴ diğerinde ise Hanbeli mezhebi kapsamında istishabın bir türü olan ibaha-i asliyeye²⁶⁵ odaklanıldığı görülmektedir.

Örf deliline dair tez hazırlanmış olmakla birlikte²⁶⁶ sahabe kavlinin doktora düzeyinde müstakil tez olarak çalışılmamış olması dikkat çekmektedir.

112 Deliller gibi usulün önemli konularından biri olmasına karşılık hükümlere dair doktora düzeyinde yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. OMÜİFD Teklîfi hüküm terimleri oluşum süreci²⁶⁷ ve ilk beş asır sınırlamasıyla²⁶⁸

²⁵⁸ Yıldırım Sipahi, *İslâm Hukuk Biliminin Teşekkül Döneminde İstihân Delili*, (SDÜSBE, 2017), (Dnş: Adnan Koşum)

²⁵⁹ Abdülkadir Şener, *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihân ve İstislâh*, (Ankara ÜSBE, 1971), (Dnş: Mehmet Taplamacıoğlu)

²⁶⁰ Mehmet Dirik, *Tûffî'ye Göre İslâm Hukuk Metodolojisinde Maslahat*, (DEÜSBE, 2005), (Dnş: Osman Eskicioğlu)

²⁶¹ Abdurrahman Haçkalı, *İzzüddin b. Abdisselâm'da Maslahat Nazariyesi*, (OMÜSBE, 1999), (Dnş: Muhsin Koçak)

²⁶² Samire Hasanova, *Modernleşme Sürecinde İslâm Hukukunda Maslahat Tartışmaları*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

²⁶³ Ahmet Ünsal, *İslâm Hukukunda Fayda*, (Ankara ÜSBE, 2001), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

²⁶⁴ Nurhayat Yalçı (Haral), *İlk Beş Asır Usulü'l-Fıkh Literatüründe İstishab Delili*, (MÜSBE, 2008), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

²⁶⁵ Ahmet Selman Baktı, *Hanbelî Fıkh Geleneğinde İbâha-i Asliyye Prensibi*, (Sakarya ÜSBE, 2018), (Dnş: H. M. Günay)

²⁶⁶ İhsan Şenocak, *İslâm Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi*, (OMÜSBE, 2011), (Dnş: Nihat Dalgın)

²⁶⁷ Uğur Bekir Dilek, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Teklifi Hüküm Terimleri (Doğuşu-Gelişmesi-Terimleşmesi)*, (Selçuk ÜSBE, 2010), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)

²⁶⁸ Recep Çetintaş, *İlk Beş Asır Fıkh Usulü Literatüründe Teklifi Hüküm Terminolojisi*, (MÜSBE, 2014), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

ele alınmış ancak bütünü kapsayan bir teklifi hüküm çalışması yapılmadığı gibi vaz'î hükümler de tez konusu olarak ele alınmamıştır.

Fıkıh usulünün önemli konularından biri olan hakim konusu ve hukukun kökeni (kaynağı) sosyal realite nass ilişkisi,²⁶⁹ şer'îlik²⁷⁰ ve hüsn-kubuh²⁷¹ meseleleri bağlamında doktora düzeyinde tahlil edilmiştir.

Mahkum aleyh (mükellef) konusunun temel başlığı olan ehliyet kavramı kapsamında eda ehliyeti, aklın korunması,²⁷² ikrah²⁷³ ve bedensel engel²⁷⁴ meselelerinin çalışıldığı görülmektedir.

Lafız bahislerine gelindiğinde, bu kapsamda birçok tezin hazırlandığı görülmektedir. Nitekim hâss lafız kapsamında ele alınan emir-nehiy konusuyla ilgili birincisi genel,²⁷⁵ ikincisi Serahsî'ye göre,²⁷⁶ üçüncüsü de sadece emir konusuyla ilgili²⁷⁷ olmak üzere üç tez bulunmaktadır.

Hakikat ve mecaz konusuyla ilgili biri Hanefiler özelinde²⁷⁸ diğeri genel olmak üzere²⁷⁹ iki, umumî lafız kapsamında tahsis konusuyla ilgili bir çalışmanın²⁸⁰ bulunması dikkat çekmektedir.

²⁶⁹ Tevhit Ayengin, *Hukukta Köken Problemi Açısından Sosyal Realite Nass İlişkisi*, (AÜSBE, 1999), (Dnş: Beşir Gözübenli)

²⁷⁰ Ayhan Ak, *İslâm Hukukunda Şer'îlik*, (OMÜSBE, 2012), (Dnş: Nihat Dalgın)

²⁷¹ Ayşegül Yılmaz, *Fıkıh Usûlünde Hüsn-Kubuh: el-Mu'temed ve el-Mustasfâ Karşılaştırması Işığında*, (MÜSBE, 2012), (Dnş: Mehmet Erdoğan); Şule Güldü, *Osmanlı Dönemi Fıkıh Usulü Çalışmaları: Hüsn-Kubuh Zemininde Oluşan Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü*, (OMÜSBE, 2019), (Dnş: Osman Şahin)

²⁷² Mustafa Akman, *İslâm Hukukunda Aklın Korunması ve Edâ Ehliyeti*, (DEÜSBE, 2005), (Dnş: Hasan Güleç)

²⁷³ Mesut Bayar, *İslâm Hukukunda İkrâh ve Hukûkî Sonuçları*, (Ankara ÜSBE, 2012), (Dnş: Şamil Dağcı)

²⁷⁴ Hilal Özay, *İslam Hukukunda Hükümlere Tesiri Bakımından Bedensel Engel*, (Selçuk ÜSBE, 2010), (Dnş: Saffet Köse)

²⁷⁵ Ali İhsan Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehy'in Yorumu*, (AÜSBE, 2003), (Dnş: Beşir Gözübenli)

²⁷⁶ Orazsahet Orazov, *İslâm Hukuk Metodolojisinde İmâm Serahsî'ye Göre Emir ve Nehiy*, (ÜSBE, 2005), (Dnş: Yunus Vehbi Yavuz)

²⁷⁷ Mübariz Camalov, *Abdulaziz Buhârî'ye Göre "Emir" Kavramı*, (MÜSBE, 2006), (Dnş: Celal Erbay)

²⁷⁸ Şükrü Ayran, *Hanefî Fıkıh Usulcülerinin Hakikat ve Mecaz Anlayışı*, (İnönü ÜSBE, 2017), (Dnş: Ali Duman)

²⁷⁹ Üsmetullah Sami, *İslâm Hukuk Usûlünde Mecaz*, (AÜSBE, 2017), (Dnş: Davut Yaylalı)

Delâlet konusunun nispeten ayrıntılı çalışıldığı söylenebilir. Nitekim mütekellimûnun delâlet anlayışı,²⁸¹ mefhumun delaleti²⁸² ve nazmın delaleti²⁸³ müstakil tezler olarak çalışılmıştır. Ancak bunun devamının mümkün olduğu, işaret iktiza ve delaletin delaletinin ayrı tezler halinde çalışılabileceği açıktır.

Fıkıh usulünün önemli konularından biri olan içtihadın farklı ölçütlerle birçok çalışmanın konusu olduğu görülmektedir. Genel olarak içtihadı tahlil eden çalışmaların²⁸⁴ yanı sıra sahabenin içtihat anlayışı,²⁸⁵ ehl-i rey,²⁸⁶ Ebu Hanife'nin içtihatları,²⁸⁷ Hanefi içtihat teorisi,²⁸⁸ Hanefilerin,²⁸⁹ mütekellimûnun,²⁹⁰ Caferilerin içtihat anlayışları²⁹¹ ve tevil²⁹² bağlamında ortaya konan çalışmalar mevcuttur. İstinbat²⁹³ ve istidlal²⁹⁴ kavramları da içtihadın farklı görünümüleri olarak müstakil çalışmalar halinde ele alınmıştır.

İçtihat faaliyetinin işleyiş biçimlerini ifade eden yorum yöntemleri, hukukun önemli konularından biri olup; gerek lafzî, gerekse gâî yorum yöntemi kapsamında birçok çalışmanın yapıldığı müşahede edilmektedir.

- ²⁸⁰ Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, (MÜSBE, 1993), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)
- ²⁸¹ Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütekellimûn Yönteminin Delalet Anlayışı*, (EÜSBE, 2006), (Dnş: H. Yunus Apaydın)
- ²⁸² Taha Nas, *Fıkıh Usulünde Mefhûmun Delâleti ile İlgili Kavramların Gelişimi*, (MÜSBE, 2011), (Dnş: Vecdi Akyüz)
- ²⁸³ Hüseyin Okur, *Hanefi Usulcülerine Göre Nazmın Delâleti*, (UÜSBE, 2015), (Dnş: Ali Kaya)
- ²⁸⁴ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihâd*, (MÜSBE, 1971)
- ²⁸⁵ Adnan Memduhoğlu, *Sahabenin İctihâd Anlayışı*, (SÜSBE, 2008), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)
- ²⁸⁶ M. Esat Kılıçer, *İslâm Fıkıhında Re'y Taraftarları*, (Ankara ÜSBE, 1957)
- ²⁸⁷ Musa Günay, *İslâm Hukukunun Oluşum Sürecinde İctihâd: Ebû Hanîfe Örneği*, (DEÜSBE, 2012), (Dnş: Osman Eskicioğlu)
- ²⁸⁸ Bilal Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihâd Teorisi*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)
- ²⁸⁹ Yunus Vehbi Yavuz, *el-Mebûsât'a göre tatbikatta Hanefi müctehidlerinin içtihad usulü*, (UÜSBE, 1983), (Dnş: Hayreddin Karaman)
- ²⁹⁰ Adem Yenidoğan, *Mütekellimûn Usulcülerin İctihâd Anlayışı*, (SDÜSBE, 2017), (Dnş: Adnan Koşum)
- ²⁹¹ Nizamettin Ergüven, *Câferî Usulünde İctihâd Anlayışının Tarihsel Gelişimi*, (DÜSBE, 2018), (Dnş: Aydın Taş)
- ²⁹² Abdülbaki Deniz, *Fıkıh Usulünde Te'vil ve Fikhî Uygulamaları*, (DÜSBE, 2018), (Dnş: Aydın Taş)
- ²⁹³ Ümmühan Ark, *İslam Hukuk Usulünde Hüküm İstinbâtı: Gazalî ve İbn Rüşd Örneği*, (DEÜSBE, 2017), (Dnş: Mustafa Yıldırım)
- ²⁹⁴ Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, (MÜSBE, 2001), (Dnş: Ali Bardakoğlu)

Nassların lafzi yorumu,²⁹⁵ içtihadın filolojik temelleri,²⁹⁶ Arap dilinin ihtilâflardaki rolü²⁹⁷ ve fıkıh-nahiv ilişkisi²⁹⁸ kapsamında hazırlanan tezler bunlardandır.

Amaçsal (gâî) yorum kapsamında zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât,²⁹⁹ hukukta gaye,³⁰⁰ vesâil-makâsîd ilişkisi³⁰¹ ve makâsîd düşüncesinin ortaya çıkışı³⁰² bağlamında tezlerin hazırlandığı görülmektedir. Fikhî meselelerin tasavvufî yaklaşımla ele alınması³⁰³ da gâî yorum kapsamında değerlendirilebilir.

Amaçsal yorum kapsamında değerlendirilebilecek nitelikte, içtihat faaliyetine şartlardaki değişimin etkisini ele alan dikkat çekici miktarda tez bulunmaktadır. Bunlar İslam hukukunda ahkâmın değişmesi,³⁰⁴ hikmet, illet ve sosyal realite ilişkisi,³⁰⁵ fesâdü'z-zamân³⁰⁶ ve hüküm çıkarma faaliyeti ile sosyal değişim arasındaki ilişki³⁰⁷ şeklinde ifade edilebilir.

- ²⁹⁵ Muharrem Kılıç, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Nassların Lafzi Yorumu*, (MÜSBE, 1999), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ²⁹⁶ Mehmet Erdem, *İçtihat Felsefesinin Filolojik Temelleri*, (OMÜSBE, 2001), (Dnş: Nihat Dalgın)
- ²⁹⁷ Hasan Güleç, *Arap Dili Hususiyetlerinin Fıkıh İhtilâflarındaki Rolü*, (AÜSBE, 1979)
- ²⁹⁸ Mehmet Bahattin Alphan, *Fıkıh Usûlü ve Nahiv Usûlü İlişkisi*, (NEÜSBE, 2019), (Dnş: Orhan Çeker); Şükrü Şirin, *Ahkâm Ayetleri Bağlamında Fıkıh-Nahiv İlişkisi - İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân Örneği -*, (Sakarya ÜSBE, 2016), (Dnş: Osman Güman)
- ²⁹⁹ Ali Pekcan, *İslâm Hukuku Usulünde Zaruriyyat Hacıyyat ve Tahsiniyyat Meselesi*, (SÜSBE, 1999), (Dnş: Orhan Çeker)
- ³⁰⁰ Ertuğrul Boynukalın, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, (MÜSBE, 1998), (Dnş: Hayreddin Karaman)
- ³⁰¹ Fetullah Yılmaz, *İslam Hukukunda Vesail-Makasid İlişkisi*, (Ankara ÜSBE, 2009), (Dnş: Şamil Dağcı)
- ³⁰² Ömer Yılmaz, *Makasid Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Kaynakları*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ³⁰³ Aykut Avcı, *Fikhî İhtilâflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı (Şa'rânî Örneği)*, (Ankara ÜSBE, 2015), (Dnş: Şamil Dağcı)
- ³⁰⁴ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, (MÜSBE, 1989), (Dnş: Hayreddin Karaman)
- ³⁰⁵ Ali Bakkal, *İslâm Hukukunda Hikmet, İlet ve İctimâi Vâka Münasebetlerinin Hukuki Neticeleri*, (AÜSBE, 1986), (Dnş: Zahid Aksu)
- ³⁰⁶ Yunus Keleş, *Fesadü'z-Zamanın (Dinî Hassasiyetin Azalmasının) Ahkâmın Değişmesine Etkisi*, (EÜSBE, 2013), (Dnş: H. Yunus Apaydın)
- ³⁰⁷ Şirin Gül, *İslam Hukukunda Hüküm Çıkarma Yöntemleriyle Sosyal Değişim Arasındaki İlişki*, (Ankara ÜSBE, 2009), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

Lafız ve gaye arasında denge arayışını sembolize ettiğini söyleyebileceğimiz hîle-i şer'iyeye hususunda da müstakil bir çalışmanın ortaya konması,³⁰⁸ içtihat faaliyeti kapsamında yorum yöntemlerinin birçok yönüyle ele alındığı düşüncesini oluşturmaktadır.

İçtihat bağlamında ele alınan bir diğer konu hata-isabet meselesidir.³⁰⁹

İçtihat faaliyetinin mahiyeti ve işleyişi gibi ortaya çıkan içtihadî sonucun bağlayıcılığı da özel önem arz etmekte olup içtihadın bağlayıcılığı ve mezhep imamının içtihadı karşısında o mezhebe tâbî olanların durumu farklı çalışmalarla ele alınmış,³¹⁰ özellikle Şâfiî mezhebinde İdris eş-Şâfiî'ye muhalif görüşler³¹¹ ve Müzenî'nin Şâfiî'ye muhalafeti³¹² müstakil tezler olarak çalışılmıştır. Yine bu meselenin devamı olarak, aynı mezhep içerisinde ortaya çıkan farklı içtihatlardan hangisinin tercih edileceği hususu, ayrı bir çalışma konusu yapılmıştır.³¹³

116

OMÜİFD

Tearuzu giderme yollarından tercih³¹⁴ çalışılmışsa da nesih, terk, cem ve tevfiik yöntemlerinin doktora düzeyinde müstakil olarak çalışıldığı görülmemektedir.

Sistematik bir hukukî yapının ortaya konması gibi bunun gerek tâbîlere (mukallidlere) ve gerekse muhaliflere aktarımı da önem arz etmektedir. Hukukî yapının tâbîlere aktarımında fetva,³¹⁵ muhaliflere aktarımın-

³⁰⁸ Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile: (Hile-i Şer'iyeye)*, (MÜSBE, 1993), (Dnş: Mehmet Erkal)

³⁰⁹ Merter Rahmi Telkenaroğlu, *Fıkıh Usulünde Muhattie ve Musavvibe (İctihadi Çözümlemelerde Doğrunun Tek Olup Olmadığı Tartışması)*, (SÜSBE, 2009) (Dnş: Ahmet Yaman)

³¹⁰ Osman Bayder, *Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkân ve Sınırı: Hanefi Mezhebi Örneği*, (EÜSBE, 2015), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

³¹¹ İhsan Akay, *Şâfiî Usûl Geleneğinde İmam Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: Abdülkerim Ünalın)

³¹² Mehmet Ali Sezer, *Müzenî'nin İmam Şâfiî'ye Aykırı Görüşleri ve Mezhepteki Yeri*, (ÇÜSBE, 2017), (Dnş: Nasi Aslan)

³¹³ Seyit Mehmet Uğur, *Hanefi Mezhebinde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, (UÜSBE, 2017), (Dnş: Recep Cici)

³¹⁴ Zeki Koçak, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Teâruz Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefi Uygulaması)*, (AÜSBE, 2004), (Dnş: Davut Yaylalı)

³¹⁵ Osman Şahin, *İslâm Hukukunda Fetvâ Usulü*, (OMÜSBE, 2002), (Dnş: Muhsin Koçak)

da ise hilaf ve cedel ilimleri işlevsel olmuştur. Bu ilimlerin müstakil tezler olarak ele alınmış olması da gerek hilaf³¹⁶ ve gerekse cedel³¹⁷ ilminin literatürdeki değeri ile muvafıktır.

Fıkıh usulünün temel konularının bilginin kaynağı ve bağlayıcılığı olduğu söylenebilir. Bu yargıyı hukuk disiplinine indirgediğimizde hukukun kaynağı ve hukuk kuralının bağlayıcılığı meseleleri ile karşılaşırız. Şer'î delillere ilişkin tezlerle genel olarak hukukun kaynağının, diğer usûl tezleri ile de hukuk kurallarının bağlayıcılığının ayrıntılı olarak ele alındığı söylenebilir.

4.2. Fürû Fıkıh

Fürû fıkıhın geneline ilişkin çalışmaların yanı sıra ayrıntı niteliğindeki birçok meseleye dair çalışmaların var olduğu müşahede edilmektedir. Fürû literatüründe mezhep görüşleriyle ilgili kavramların gelişimi,³¹⁸ mâlî konular,³¹⁹ Hanefiler³²⁰ ve Kâsânî³²¹ bağlamında küllî kaideler ve yaptırım türlerine ilişkin tezler fürû fıkıhın geneline ilişkin çalışmalardır.

Yaptırım türleriyle ilgili altı doktora tezi hazırlandığı görülmekte olup; bunlardan biri genel olarak yaptırımları,³²² diğeri butlânı,³²³ bunların dışındaki dört tez ise tazminatı konu edinmektedir. Bu kapsamda genel olarak tazminat,³²⁴ menfaatlerin tazmini,³²⁵ maddi tazminat³²⁶ ve

³¹⁶ Abdurrahim Bilik, *Fıkıhın Bir Alt Disiplini Olarak İlmü'l-Hilaf*, (MÜSBE, 2018), (Dnş: Faruk Beşer)

³¹⁷ Ahmet Numan Ünver, *Fıkıh İlminde Cedel Yönteminin Kullanımı (Ebû İshâk eş-Şîrâzî Örneği)*, (Sakarya ÜSBE, 2018), (Dnş: H. M. Günay)

³¹⁸ Muhittin Özdemir, *Şâfiî Fürû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Mehmet Erkal)

³¹⁹ Sadradin Qader Sedeeq, *Malî Konularla İlgili Küllî Kaidelerin Irak Medeni Kanununa Etkisi*, (YYÜSBE, 2019), (Dnş: Mehmet Selim Aslan)

³²⁰ Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâ'id İlmi ve Gelişimi*, (SÜSBE, 2011), (Dnş: Saffet Köse)

³²¹ Yasin Kurban, *Kâsânî ve Bedâi'u's-Senâi'sindeki Genel Hukuk Kuralları (Küllî Kaideler)*, (AÜSBE, 2009), (Dnş: Mustafa Bakır)

³²² İbrahim Paçacı, *İslâm Hukukunda Medeni Müeyyideler*, (MÜSBE, 1997), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

³²³ H. Yunus Apaydın, *İslâm Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü (Butlan Teorisi)*, (Ankara ÜSBE, 1989), (Dnş: Selahattin Eroğlu)

³²⁴ Nuri Kahveci, *İslâm Borçlar Hukukunda Tazminat*, (AÜSBE, 1997), (Dnş: Hamza Aktan)

manevi tazminat³²⁷ konuları ele alınmıştır. Burada cebrî icrâ ve fesâd yaptırımlarının müstakil tez olarak çalışılmaması dikkat çekmektedir.

4.2.1. İbadetler

Herhangi bir ibadete odaklanmaksızın genel olarak ibadetlerde içtihat,³²⁸ vakit³²⁹ ve niyet³³⁰ konuları ayrı tezler halinde ele alınmıştır.

Namaz ibadetiyle irtibatlı üç tez görülmektedir. Namaza ilişkin Buhari rivayetlerine aykırı Hanefi hükümleri,³³¹ namaz kapsamında Hanefilere yöneltilen tenkitler³³² ve namazların cem'i³³³ bu üç çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Dindeki yeri göz önünde bulundurulduğunda namazla ilgili daha fazla çalışmanın olması gerektiği yönünde bir düşünce oluşsa da genel olarak ibadetlerin ve özelde namazın bütün boyutlarıyla kaynaklarda ele alınmış olması, bu alanda hazırlanacak tezlerin hasılı tahsil olarak değerlendirilmesi yönünde bir yaklaşım üretmiş olabilir.

Zekat ibadetiyle ilgili altı doktora tezi hazırlanmıştır. Bunlardan biri zekat-toplum ilişkisi,³³⁴ diğerleri zekat malları ve nisaplar,³³⁵ diğer mükellefiyetleri de ihtiva etmek suretiyle nisaplar,³³⁶ ticaret mallarının zekatı,³³⁷ zekat-vergi ilişkisi³³⁸ ve zekatın harcama kalemleri³³⁹ ile ilgilidir.

³²⁵ Yunus Araz, *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini*, (AÜSBE, 2016) (Dnş: Davut Yaylalı)

³²⁶ Ali Kaya, *İslâm Hukukunda Cismani Zararların Tazmini*, (UÜSBE, 1991), (Dnş: Hamdi Döndüren)

³²⁷ Abdullah Benli, *İslâm Hukukunda Mânevi Tazminat*, (EÜSBE, 1997), (Dnş: H. Yunus Apaydın)

³²⁸ Mehmet Özkan, *Hanefî Mezhebi'ne Göre Uygulama Açısından İbâdet Konularındaki İçtihatlar*, (UÜSBE, 2006), (Dnş: Yunus Vehbi Yavuz)

³²⁹ Ramazan Korkut, *Fıkıh Usulü Açısından İbadetlerde Vakıt*, (AÜSBE, 2017), (Dnş: Davut Yaylalı)

³³⁰ Medeni Şavlı, *İslam İbadet Fıkıhında Niyet ve Hükümlere Etkisi*, (YYÜSBE, 2019), (Dnş: Mehmet Selim Aslan)

³³¹ Muhammed Hüsnü Çiftçi, *Hanefî Mezhebinde Buhârî Rivayetlerine Ters Düşen Hükümlerin Tahlili (Namaz Örneği)*, (MÜSBE, 2014), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

³³² Herol Tabak, *İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Hanefilere Yöneltilikleri Tenkitler (Namaz Örneği)*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: Vecdi Akyüz)

³³³ Abdulvahap Şakrak, *İslam Fıkıh'ında Namazların Cem'i*, (YYÜSBE, 2014), (Dnş: Sahip Beroje)

³³⁴ Mustafa Sabri Erdoğan, *Gelişmekte Olan Cemiyetlerin Sosyo-Ekonomik Bünye ve Meseleleri Karşısında İslâmın Zekât Müessesesi*, (AÜSBE, 1980)

³³⁵ Yusuf Balta, *İslam Hukuku'nda Zekât Malları ve Nisapları*, (İÜSBE, 2015), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

³³⁶ Temel Kacı, *İslam Hukuk Düşüncesinde Mali Mükellefiyetler Açısından Nisap*, (AÜSBE, 2013), (Dnş: Beşir Gözübenli)

Hacda yasak davranışlar³⁴⁰ ve harem³⁴¹ konularıyla ilgili olmak üzere hac ibadeti kapsamında iki tez bulunmaktadır.

Kurbanla ilgili bir, helal gıda ile ilgili üç tez müşahede edilmektedir. Bunlardan ikisi helal gıda ölçütlerini konu edinirken³⁴² diğeri genel olarak helal gıda sorununa³⁴³ odaklanmaktadır. Ayrıca giyim kuşam³⁴⁴ ve sine- ma³⁴⁵ hususundaki helallik sınırlarını konu edinen çalışmalar da yapılmıştır.

4.2.2. Özel Hukuk

Özel hukukun alt dallarından kişiler hukuku kapsamında özellikle ehliyet kavramı önemli bir yer tutmakta olup eda ehliyeti,³⁴⁶ ikrah,³⁴⁷ bedensel engel³⁴⁸ ve bilinç³⁴⁹ konuları bu çerçevede doktora tezi olarak çalışılmıştır. Diğer ehliyet arızaları ise müstakil olarak ele alınmamıştır.

³³⁷ Emrullah Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekatı*, (AÜSBE, 2008), (Dnş: Beşir Gözübenli)

³³⁸ Hasan Maçın, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, (NEÜSBE, 2014), (Dnş: Orhan Çeker)

³³⁹ Beytullah Aktaş, *Kur'an'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri*, (İÜSBE, 2013), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

³⁴⁰ Abdullah Tırabzon, *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, (İÜSBE, 2008), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

³⁴¹ Nuray Yılmaz, *İslam Hukuku Açısından Mekke ve Medine Haremi*, (MÜSBE, 2016), (Dnş: Fahrettin Atar)

³⁴² Yahya Şenol, *Kur'an'a Göre Hayvansal Gıdalarda Helallik Ölçüleri*, (İÜSBE, 2013), (Dnş: Abdülaziz Bayındır); Mustafa Boran, *Hanefi Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helallik ve Haramlık Ölçüleri*, (ÇOMÜSBE, 2016), (Dnş: Tevhit Ayengin)

³⁴³ Yüksel Çayiroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: Mehmet Erdoğan)

³⁴⁴ İsmail Yıldız, *İslâm Fıkhdında Avret*, (HÜSBE, 2002), (Dnş: Ali Bakkal)

³⁴⁵ İsmail Güllük, *İslam Hukuku Açısından Sinema ve Problemleri*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Vecdi Akyüz)

³⁴⁶ Mustafa Akman, *İslâm Hukukunda Aklın Korunması ve Edâ Ehliyeti*, (DEÜSBE 2005), (Dnş: Hasan Güleç)

³⁴⁷ Mesut Bayar, *İslâm Hukukunda İkrâh ve Hukûkî Sonuçları*, (Ankara ÜSBE, 2012), (Dnş: Şamil Dağcı)

³⁴⁸ Hilal Özay, *İslam Hukukunda Hükümlere Tesiri Bakımından Bedensel Engel*, (SÜSBE, 2010), (Dnş: Saffet Köse)

³⁴⁹ Cemalettin Şen, *İslâm Hukukunda Bilincin Hak ve Sorumluluklara Etkisi*, (UÜSBE, 2009), (Dnş: Ali Kaya)

Kişiler hukukunun konularından tüzel kişiler,³⁵⁰ aile vakıfları,³⁵¹ vakıfların benzer nitelikteki batılı kurumlarla mukayesesi,³⁵² vakıflarda gaye,³⁵³ taşıyır ve istibdal³⁵⁴ müstakil tezler halinde çalışılmıştır. Kişiler hukukunun önemli konularından biri olan hukukî temsilin de doktora tezi olarak çalışıldığı görülmektedir.³⁵⁵

Özel hukukun alt dallarından aile hukukuyla ilgili pek fazla doktora tezinin hazırlandığı söylenemez. Şeriyye sicilleri,³⁵⁶ Kilise hukuku,³⁵⁷ Ürdün³⁵⁸ ve Suriye'deki³⁵⁹ aile hukuku alanında yapılan düzenlemeler ekseninde genel tahlillerin yanı sıra, aile hukukunun özel konularına dair çalışmaların da var olduğu görülmektedir. Evlilik engeli olarak din farkı,³⁶⁰ evlendirme velayeti,³⁶¹ nikah ve talakın tescili³⁶² bunlardandır.

Nikah akdinin sonuçları bir tezde genel olarak ele alınmışken;³⁶³ nikahın sonuçlarından biri olan nafaka birisi hısımlık nafakasını da kapsa-

- ³⁵⁰ Hasan Hayri Çırak, *İslâm Hukukunda Hükmî Şahsiyet (Tüzel Kişilik)*, (AÜSBE, 2001), (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ³⁵¹ Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları*, (UÜSBE, 2017), (Dnş: Recep Cici)
- ³⁵² Hüseyin Ertuç, *İslâm Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*, (AÜSBE, 2007), (Dnş: Mustafa Baktır)
- ³⁵³ Chamnti (Hamdi) Tsiligkir (Çilingir), *Hanefi Vakıf Hukukunda Gaye Unsuru*, (MÜSBE, 2014), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)
- ³⁵⁴ Murat Beyaztaş, *İslâm Hukukunda Vakıfların Taşyırı ve İstibdâli*, (NEÜSBE, 2016), (Dnş: Halit Çalış)
- ³⁵⁵ İsmail Yıldızlı, *İslâm Hukukunda Hukukî Temsil*, (SÜSBE, 2003), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)
- ³⁵⁶ Ömer Korkmaz, *XVIII. Yüzyıl Adana Şer'iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku*, (ÇÜSBE, 2018), (Dnş: Nasi Aslan)
- ³⁵⁷ Nedim Bahçekapılı, *Kilise Hukuku ve Avrupa'da Laiiklik Sürecinin Başlamasına Tesirleri (Şahıs ve Aile Hukuku Alanında İslâm Hukukuyla Mukayesesi)*, (EÜSBE, 2003), (Dnş: Halit Ünal)
- ³⁵⁸ İbrahim Alhalalshah, *Ürdün Ahoâl-i Şahsiyye Kanununun Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi ile Mukayesesi*, (MÜSBE, 2009), (Dnş: Mehmet Erkal)
- ³⁵⁹ Abdussamet Bakkaloğlu, *Suriye'de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesirleri*, (MÜSBE, 2005), (Dnş: Salih Tuğ)
- ³⁶⁰ Selma Eşkan, *İslâm Aile Hukukunda Evlilik Engeli Olarak Din Farkı Problemi*, (AÜSBE, 2007), (Dnş: Hamza Aktan)
- ³⁶¹ Mustafa Genç, *İslâm Hukukunda Evlendirme Velâyeti*, (UÜSBE, 2002), (Dnş: Yunus Vehbi Yavuz)
- ³⁶² Cemil Liv, *İslâm Aile Hukukunda Evlilik Akinin ve Boşanmanın Tescili*, (Ankara ÜSBE, 2014), (Dnş: Şamil Dağcı)
- ³⁶³ H. İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Mali Haklar*, (AÜSBE, 1994), (Dnş: Hamza Aktan)

mak üzere³⁶⁴ iki tezle³⁶⁵ müstakil olarak çalışılmıştır. Ayrıca biri genel olarak İslam hukukuna³⁶⁶ diğeri ise Caferî fıkına³⁶⁷ odaklanmak üzere evliliğin sona erdirilmesine dair iki tezin hazırlandığı görülmektedir.

Gerek evlenme engelleri gerek nihakın sonuçları ve gerekse evliliğin sona ermesi bakımından doktora düzeyinde yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. Diğer kategorilerde yapılan çalışmalarla koordineli olarak bu alanda yeni çalışmalar yapılabilir.

Borçlar hukukunun diğer hukuk dallarına kıyasla daha ayrıntılı çalışıldığı ifade edilebilir. Kasıt gibi kavramlar ekseninde³⁶⁸ borçlar hukukunun geneline dair çalışmaların³⁶⁹ yanı sıra gerek tek taraflı hukukî işlemler³⁷⁰ ve gerekse akit çeşitleri gibi borcun kaynakları ve kazâî-diyânî ayrımı³⁷¹ gibi borcun çeşitleri kapsamında tezlerin hazırlandığı görülmektedir.

Borcun en yaygın kaynağı olan akitler genel olarak ele alınmasının³⁷² yanı sıra farklı açılardan da akit hürriyeti,³⁷³ gaye-sonuç ilişkisi³⁷⁴ ve akit-

³⁶⁴ Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası (Kitabu'n-Nafakât ve Türk Yargı Kararları ile Mukayeseli)*, (MÜSBE, 1980)

³⁶⁵ Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Karı-Koca Nafaka Mükellefiyeti*, (AÜSBE, 1976)

³⁶⁶ İbrahim Yılmaz, *Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma*, (SÜSBE, 2006), (Dnş: Orhan Çeker)

³⁶⁷ Ahmet Niyazov, *Câferî Fıkında Boşama Yetkisi*, (SÜSBE, 2006), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)

³⁶⁸ Mehmet Selim Aslan, *İslâm Borçlar ve Aile Hukukunda Kasıt ve Etkisi*, (EÜSBE, 2014), (Dnş: Şükrü Selim Has)

³⁶⁹ Fatih Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, (AÜSBE, 2018), (Dnş: Ali İhsan Pala)

³⁷⁰ Emine Böke (Gümüüş), *İslâm Hukukunda Tek Taraflı Hukukî İşlemler*, (SÜSBE, 2006), (Dnş: Mustafa Uzunpostalıcı)

³⁷¹ Mustafa Demiray, *Eksik Borç Kavramının İslâm Hukuku Açısından İncelenmesi*, (MÜSBE, 2008), (Dnş: Celal Yeniçeri)

³⁷² Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Akitler (Sözleşmeler)*, (SÜSBE, 1986), (Dnş: Salih Akdemir)

³⁷³ Recep Özdirek, *İslâm Hukukunda Akit Hürriyetini Sınırlayan Durumlar*, (MÜSBE, 2004), (Dnş: Celal Erbay)

³⁷⁴ Zuhâl Dağ, *İslam Hukukunda Subjektif Gayenin Akitlerin Hukukî Sonuçlarına Etkisi*, (FÜSBE, 2018), (Dnş: Mehmet Erdem)

tazminat ilişkisi³⁷⁵ gibi konularla çok sayıda teze konu olmuştur. Ayrıca kabz konusunda üç farklı tezin³⁷⁶ hazırlanmış olması dikkat çekicidir.

Cezâî şart,³⁷⁷ akitlerin şarta bağlılığı,³⁷⁸ bağlayıcılığı³⁷⁹ ve birleştirilmesi³⁸⁰ gibi yürürlüğünün (nefâzı) de müstakil bir tez olarak düşünülebilir.

Akitlerde özellikle irade ile irade beyanı arasındaki uyumsuzluğu ayrıntılı biçimde ele alındığı, sermaye sahibi gibi tüketicinin de korunduğu³⁸¹ görülmektedir. Nitekim irade-irade beyanı uyumu genel olarak tahlil edilmenin³⁸² yanı sıra gabin,³⁸³ biri genel³⁸⁴ diğeri bey akdiyle ilgili³⁸⁵ olmak üzere garar, cehâlet³⁸⁶ ve hata³⁸⁷ kavramları ekseninde de çalışılmıştır.

³⁷⁵ Ahmet Akman, *İslâm Hukuku'nda Akdi Mesuliyetten Doğan Tazminat*, (MÜSBE, 1992), (Dnş: Hayreddin Karaman)

³⁷⁶ Mustafa Kisbet, *İslam Hukukuna Göre Satım Aktinde Malın Kabz ve Teslimi*, (UÜSBE, 2010), (Dnş: Yunus Vehbi Yavuz); Arif Atalay, *İslam Hukukunda Kabz*, (NEÜSBE, 2012), (Dnş: Saffet Köse); M. Hadi Turan, *İslâm Hukukunda Kabz ve Hukukî Sonuçları*, (DÜSBE, 2016), (Dnş: Mesut Bayar)

³⁷⁷ Şevket Pekdemir, *Sözleşmelerde Cezâî Şart*, (OMÜSBE, 2013), (Dnş: Osman Şahin)

³⁷⁸ Burhan Erkuş, *İslâm Hukukunda Hukukî İşlemlerin Şarta Bağlılığı*, (OMÜSBE, 2005), (Dnş: Nihat Dalgın)

³⁷⁹ Hadi Ensar Ceylan, *İslam Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı*, (Ankara ÜSBE, 2017), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

³⁸⁰ Mahmut Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı ve Günümüz Finans Uygulamalarına Etkisi*, (NEÜSBE, 2018), (Dnş: Murat Şimşek)

³⁸¹ Alpaslan Alkış, *İslâm Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması*, (NEÜSBE, 2012), (Dnş: Orhan Çeker)

³⁸² Abdüsselam Arı, *İslâm Hukukunda Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, (MÜSBE, 1996), (Dnş: Mehmet Erkal)

³⁸³ Ali Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabin*, (Selçuk ÜSBE, 2011), (Dnş: Ahmet Yaman)

³⁸⁴ Mehmet Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, (AÜSBE, 2017), (Dnş: Ali İhsan Pala)

³⁸⁵ Necmeddin Güney, *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar*, (NEÜSBE, 2013), (Dnş: Ahmet Yaman)

³⁸⁶ Bedri Aslan, *İslâm Ticaret Hukukuna Göre Cehalet ve Güncel Akitlere Etkisi*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: Metin Yiğit)

³⁸⁷ İslam Demirci, *İslam Borçlar Hukukunda Hata*, (Selçuk ÜSBE, 2011), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)

Akit çeşitlerinden bey akdi kapsamında karlı satış (murabaha) konusunda biri kâr hadlerine odaklanmak üzere³⁸⁸ iki tezin³⁸⁹ çalışıldığı görülmektedir. Aynı kapsamda elektronik ticaret,³⁹⁰ ma'dumun satışı³⁹¹ ve bu konunun alt başlığı niteliğinde selem ile istisna akitleri³⁹² de müstakil tez konusu olarak ele alınmıştır.

İcare,³⁹³ karz,³⁹⁴ vekalet,³⁹⁵ vedia³⁹⁶ ve sulh³⁹⁷ akitlerinin müstakil doktora tezleri olarak çalışıldığı görülmektedir.

Şirket sözleşmesi kapsamında altı farklı doktora tezinin hazırlanmış olması dikkat çekicidir. Genel olarak şirketlerin yapısına dair³⁹⁸ tezlerin yanı sıra farklı açılardan yapılan tasnifler doğrultusunda şirket türlerine ilişkin tezler de bulunmaktadır. Müdârebe,³⁹⁹ müzâraa,⁴⁰⁰ inan⁴⁰¹ şirketleri ile anonim şirketler⁴⁰² hakkında yapılan tezler ifade ettiğimiz durumun görünümü niteliğindedir.

- ³⁸⁸ Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, (Ankara ÜSBE, 1983), (Dnş: Abdülkadir Şener)
- ³⁸⁹ İsmail Cebeci, *Modern İslam İktisadi Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Mehmet Erkal)
- ³⁹⁰ Ahmet Bayraktar, *Elektronik Ortamda Gerçekleşen Alım Satım İşlemlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (İslam Hukuku Açısından E-Ticaret)*, (Ankara ÜSBE, 2016), (Dnş: Şamil Dağcı)
- ³⁹¹ İsmail Bilgili, *İslâm Hukukunda Ma'dumun Satışı*, (Selçuk ÜSBE, 1999), (Dnş: Orhan Çeker)
- ³⁹² Hamza Aktan, *İslâm Borçlar Hukukunda Selem ve İstisna Akitleri*, (AÜSBE, 1976)
- ³⁹³ Ali Bardakoğlu, *İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi*, (AÜSBE, 1982), (Dnş: Ali Şafak)
- ³⁹⁴ Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazarî ve Tatbikî Olarak Karz İşlemleri*, (MÜSBE, 2007), (Dnş: Celal Yeniçeri)
- ³⁹⁵ Hasan Tanrıverdi, *İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Vekalet Akdi*, (HÜSBE, 1998), (Dnş: Servet Armağan)
- ³⁹⁶ Mustafa Yıldırım, *İslâm Borçlar Hukukunda Vedia*, (DEÜSBE, 1996), (Dnş: Abdülkadir Şener)
- ³⁹⁷ Hasan Ellek, *İslâm Hukukunda Mali Konularla İlgili Sulh Anlaşması (Akitler Çerçevesinde)*, (UÜSBE, 2012), (Dnş: Ali Kaya)
- ³⁹⁸ Enver Osman Kaan, *İslam Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu*, (İÜSBE, 2016), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)
- ³⁹⁹ Osman Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku Özellikle Emek-Sermaye Şirketi (el-Mudâraaba)*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Salih Tuğ)
- ⁴⁰⁰ Hüseyin Kayapınar, *İslâm Hukukunda Ortaklık ve Kira Yoluyla Arazinin İşletilmesi*, (MÜSBE, 1993), (Dnş: Hayreddin Karaman); Ahmet Yılmaz, *İslâm Hukukunda Muzâraa (İslâm Hukukunda Ortaklıkla Arazi İşletilmesi)*, (HÜSBE, 1996), (Dnş: Servet Armağan)
- ⁴⁰¹ İsmail Büyükçelebi, *İslâm Hukukunda İnan Şirketi ve Nevileri*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Ali Şafak)
- ⁴⁰² Murtaza Köse, *İslâm Hukukunda Anonim Ortaklıklar*, (Ankara ÜSBE, 1996), (Dnş: Hamza Aktan)

Sarf akdi kapsamında değerlendirilebilecek dört tez hazırlanmıştır. Bunlardan ilki paranın fonksiyonlarına,⁴⁰³ ikincisi para kavramına,⁴⁰⁴ üçüncüsü günümüz para mübadelelerine⁴⁰⁵ odaklanmış, esasında farklı ifadelerle üç tezde aynı husus ele alınmıştır. Aynı kapsamda değerlendirilebilecek dördüncü tez ise bankacılıkta faizsiz işlemler hususundadır.⁴⁰⁶

Teminat akitleri çerçevesinde ise hem kefâlet⁴⁰⁷ hem de rehin⁴⁰⁸ müstakil tezler olarak çalışılmıştır.

Akdin sona ermesi kapsamında fesih konusu⁴⁰⁹ ile infisah olarak nitelendirilebilecek şekilde doğal afetlerin sözleşmelere etkisi⁴¹⁰ araştırma konusu yapılmıştır. Genel olarak fesih sebeplerinden biri olan muhayyerlikler⁴¹¹ ve özel olarak da ayıp muhayyerliği⁴¹² ele alınmıştır.

Borç kaynağı olan akitlere ilişkin ayrıntılı tahlillerin yanı sıra akit dışı sorumlulukların⁴¹³ da çalışıldığı görülmektedir. Bu kapsamda haksız fiiller ve sebepsiz zenginleşme önem arz etmekte olup; genel olarak hak-

⁴⁰³ Beşir Gözübenli, *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*, (AÜSBE, 1986), (Dnş: Zahid Aksu)

⁴⁰⁴ Ali Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, (UÜSBE, 1998), (Dnş: Hamdi Döndüren)

⁴⁰⁵ Abdullah Durmuş, *Fikhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, (MÜSBE, 2008), (Dnş: Mehmet Erkal)

⁴⁰⁶ Servet Bayındır, *Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkhdaki Yeri*, (MÜSBE, 2004), (Dnş: Celal Yeniçeri)

⁴⁰⁷ Abdullah Kahraman, *İslâm Borçlar Hukukunda Kefalet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı*, (MÜSBE, 1997), (Dnş: Hayreddin Karaman)

⁴⁰⁸ Recep Özdemir, *İslâm Borçlar Hukukunda Aynı Teminat*, (AÜSBE, 2016), (Dnş: Murtaza Köse)

⁴⁰⁹ Üveys Ateş, *İslâm Hukukunda Akitlerin Feshi ve Hukuki Sonuçları*, (FSMVÜSBE, 2019), (Dnş: Ahmet Efe)

⁴¹⁰ Mustafa Harun Kıyılık, *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Afetlerin Akitlere Etkisi*, (AÜSBE, 2016), (Dnş: Murtaza Köse)

⁴¹¹ Hasan Şahin, *Akidlerde Muhayyerlik Teorisi*, (OMÜSBE, 2016), (Dnş: Nihat Dalgın)

⁴¹² Ahmet Yaşar, *İslâm Borçlar Hukukuna Göre Satım Aktinde Ayıp Muhayyerliği ve Hukuki Sonuçları*, (DEÜSBE, 1994), (Dnş: Abdülkadir Şener)

⁴¹³ Kemal Yıldız, *İslâm Hukukunda Kusura Dayanmayan Akit Dışı Sorumluluk*, (MÜSBE, 1996), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

sız fiillerin,⁴¹⁴ özelde ise gasp ve itlafın⁴¹⁵ ve ayrıca sebepsiz zenginleşmenin⁴¹⁶ müstakil tez olarak ele alındığı müşahede edilmektedir.

Borcun sona ermesi kapsamında değerlendirilebilecek iki çalışma bulunmaktadır. Birincisi olağan sona erme yolu olan îfâ,⁴¹⁷ diğeri ise borçlu ya da alacaklının imkanı bulunduğu halde îfâ ya da tahsilden kaçınması anlamına gelen temerrüd⁴¹⁸ konusu ile ilgilidir. Borcun diğer sona erme yolları ise müstakil olarak ele alınmamıştır.

Ticaret hukuku kapsamında tüketicinin korunması,⁴¹⁹ elektronik ticaret⁴²⁰ ve kıymetli evrak⁴²¹ konularında çalışmalar yapılmıştır.

Eşya hukuku bağlamında değerlendirilebilecek tezlerin borçlar ve aile hukukuna kıyasla az olduğu ifade edilmelidir. Nitekim genel olarak hak kavramı,⁴²² mülkiyetin kazanılması ve kaybedilmesi⁴²³ ile ilgili birer, mülkiyetin sınırlandırılmasıyla ilgili biri istimlak kavramı ekseninde⁴²⁴ olmak üzere iki⁴²⁵ ve irtifak hakları çerçevesinde değerlendirilebilecek bir

⁴¹⁴ Ercan Eser, *İslâm Hukukunda Haksız Fiil ve Haksız Fiilden Doğan Sorumluluk*, (Ankara ÜSBE, 2007), (Dnş: Şamil Dağcı)

⁴¹⁵ Mehmet Şener, *Gasb ve İtlâfdan Doğan Mâli Sorumluluk*, (Ankara ÜSBE, 1983), (Dnş: Abdülkadir Şener)

⁴¹⁶ Muzaffer Şahin, *İslâm Hukukunda Sebepsiz Zenginleşme*, (Ankara ÜSBE, 2000), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁴¹⁷ Bilâl Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, (MÜSBE, 1996), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

⁴¹⁸ Rahmi Yaran, *İslâm Hukukunda Borçlunun ve Alacaklının Temerrüdü*, (MÜSBE, 1994), (Dnş: Fahrettin Atar)

⁴¹⁹ Alpaslan Alkış, *İslâm Hukuku Açısından Tüketicinin Korunması*, (NEÜSBE, 2012), (Dnş: Orhan Çeker)

⁴²⁰ Ahmet Bayraktar, *Elektronik Ortamda Gerçekleşen Alım Satım İşlemlerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (İslam Hukuku Açısından E-Ticaret)*, (Ankara ÜSBE, 2016), (Dnş: Şamil Dağcı)

⁴²¹ Abdülaziz Beki, *İslâm hukuku ve Türk mevzu hukukunda kıymetli evrak*, (EÜSBE, 1995), (Dnş: Halit Ünal)

⁴²² Hasan Hacak, *İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, (MÜSBE, 2000), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)

⁴²³ Ömer Faruk Habergetiren, *İslâm Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi)*, (HÜSBE, 2005), (Dnş: Mehmet Nuri Güler)

⁴²⁴ Dursun Aygün, *İslam Hukukunda İstimlak*, (SÜSBE, 1998), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)

⁴²⁵ Halit Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*, (SÜSBE, 2001), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)

çalışma⁴²⁶ yapılmıştır. Zilyedlik konusunda yedi yıl arayla iki doktora tezinin hazırlanmış olması ise dikkat çekicidir.⁴²⁷

4.2.3. Kamu Hukuku

Bu alanda, kamu hukukunun genel gelişimine ilişkin tezlerin⁴²⁸ yanı sıra her bir hukuk dalının teferruatına dair tezlerin hazırlandığı görülmektedir.

Anayasa hukuku kapsamında değerlendirilebilecek tezlerden ilki anayasanın izahında ileri sürülen toplumsal sözleşme yaklaşımıyla ilgilidir.⁴²⁹ Bununla birlikte anayasa esaslarından şûrâ⁴³⁰ ve sınırlı iktidarın⁴³¹ müstakil tezler halinde ele alındığı görülmektedir. Anayasa hukuku bağlamında devletin yapısı,⁴³² unsurları ve fonksiyonlarının ayrıntılı olarak ele alındığı söylenebilir. Devletin insan unsuru kapsamında iki çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi genel olarak devlet içeri-
126
OMÜİFD
sindeki gayr-i müslimleri konu edinirken;⁴³³ diğeri alanı daha da daraltılarak ehl-i kitâba odaklanmıştır.⁴³⁴

Devletin egemenlik unsurunun⁴³⁵ yanı sıra ülke unsurunun⁴³⁶ da doktora tezi düzeyinde çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte devle-

⁴²⁶ Mehmet Ergün, *İslâm Hukukunda Yapı Maliklerinin Kusursuz Sorumluluğu*, (UÜSBE, 2018), (Dnş: Ali Kaya)

⁴²⁷ Şevket Topal, *İslâm Hukukunda Zilyedlik*, (OMÜSBE, 2000), (Dnş: Muhsin Koçak); Zeki Yaka, *İslâm Hukukunda Zilyedlik*, (SÜSBE, 2007), (Dnş: Orhan Çeker)

⁴²⁸ Vecdi Akyüz, *Emevîlerin Kuruluş Devrinde İslâm Amme Hukukunun Gelişmesi*, (MÜSBE, 1989), (Dnş: Hayreddin Karaman)

⁴²⁹ Nurullah Güngör, *İslam Hukuku Bağlamında Yönetim ve Toplumsal Sözleşme Teorisi*, (EOGÜSBE, 2019), (Dnş: Abdullah Acar)

⁴³⁰ Fatih Okumuş, *İslami Hareketlerin "Şûrâ" Prensibi Karşısındaki Tutumu: İhvan ve Nahda Örneği*, (MÜSBE, 2019), (Dnş: Vecdi Akyüz)

⁴³¹ Halis Demir, *Devlet Kudretinin Sınırlanması Problemi Açısından Râşit Halifeler Dönemi*, (AÜSBE, 2003), (Dnş: Hamza Aktan)

⁴³² Mehmet Birsin, *Mâverî'nin Devlet Anlayışı*, (Ankara ÜSBE, 2004), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁴³³ Ahmet Bostancı, *İslam Kamu Hukukunda Gayri Müslimler (Hz. Peygamber Devri Uygulaması Temelinde)*, (MÜSBE, 1999), (Dnş: Hayreddin Karaman)

⁴³⁴ Yusuf Fidan, *İslam Hukukunda Ehl-i Kitab Kavramı ve Hükümleri*, (SÜSBE, 1998), (Dnş: Orhan Çeker)

⁴³⁵ Talip Türcan, *İslâm Hukukunda Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri -Batı ve Türk Hukuku ile Mukayeseli Bir İnceleme*, (SDÜSBE, 1999), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

tin fonksiyonları genel olarak ele alınmasının yanı sıra⁴³⁷ belli zaman, mekan ya da kişi sınırlamasıyla yasama,⁴³⁸ yürütme⁴³⁹ ve yargı⁴⁴⁰ özelinde de ele alınmıştır. Bu konuların, sınırlama ölçütü olarak kullanılan zaman, mekan ve kişilerin değiştirilmesiyle yeni çalışmalara zemin teşkil edebileceği açıktır.

Anayasa hukukunun önemli konularından biri olan temel haklarla ilişkilendirilebilecek nitelikte yirminin üzerinde doktora tezinin hazırlandığı görülmektedir. İnsan hakları,⁴⁴¹ hak kavramı⁴⁴² ve hakkın düşmesi⁴⁴³ bu kapsamda yapılan genel çalışmalardır. Ayrıca gayrimüslim vatandaşların hakları⁴⁴⁴ ve Müslüman-gayrimüslim ilişkilerine⁴⁴⁵ dair çalışmalar da yapılmıştır. Bunun yanı sıra temel haklardan kişi dokunulmazlığı kapsamında birey-devlet ilişkisi,⁴⁴⁶ şahsiyet hakları,⁴⁴⁷ kişilik hakları⁴⁴⁸ ve ötenazi⁴⁴⁹ konularının ele alındığı müşahede edilmektedir.

- ⁴³⁶ Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Mefhûmu ve Hukûki Neticeleri*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Ali Şafak)
- ⁴³⁷ İzzet Sargın, *İslâm Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*, (AÜSBE, 2001), (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ⁴³⁸ Muammer Vural, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Yasama Yetkisi (Hz. Ömer Dönemi)*, (AÜSBE, 2005), (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ⁴³⁹ Abdurrahim Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar-Güç İlişkisi (11. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar)*, (İÜSBE, 2018), (Dnş: Necmettin Kızılkaya)
- ⁴⁴⁰ Hüseyin Çeliker, *İslâm Hukukunda Devlet-Yargı İlişkisi*, (Selçuk ÜSBE, 2001), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)
- ⁴⁴¹ Mustafa Yayla, *İslâm Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, (MÜSBE, 1994), (Dnş: Hayreddin Karaman)
- ⁴⁴² Hasan Hacak, *İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, (MÜSBE, 2000), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)
- ⁴⁴³ Fatih Yakar, *İslam Hukukunda Hakkın Düşmesi*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Celal Yeniçeri)
- ⁴⁴⁴ Ali Aslan Topçuoğlu, *Temel Hak ve Özgürlükler Açısından İslâm Kamu Hukukunda Gayrimüslim Vatandaşların Hukukî Statüsü*, (AÜSBE, 2005), (Dnş: Davut Yaylalı)
- ⁴⁴⁵ Ümit Güler, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (UÜSBE, 2015), (Dnş: Recep Cici)
- ⁴⁴⁶ Yusuf Eşit, *İslâm Kamu Hukukunda Devlet-Birey İlişkisi (Şâfiî Mezhebi Örneği)*, (DÜSBE, 2015), (Dnş: Abdülkerim Ünalın)
- ⁴⁴⁷ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslâm Hukukunda Şahsiyet Hakları*, (Ankara ÜSBE, 1991), (Dnş: İbrahim Çalışkan)
- ⁴⁴⁸ Samagan Myrzaibraimov [Mirzaibraimov], *İslam Hukukunda Kişilik Hakkının Temellendirilmesi (Hanefî ve Şâfiî Mezhepleri Bağlamında)*, (Ankara ÜSBE, 2008), (Dnş: İbrahim Çalışkan)
- ⁴⁴⁹ Tuba Baydar (Erkoç), *Fıkhî Açından Ötenazi ve Tedavinin Esirgenmesi*, (MÜSBE, 2017) (Dnş: Bilal Aybakan)

Temel haklardan fikir ve inanç hürriyeti ile ilişkilendirilebilecek çok sayıda tezin hazırlandığı görülmektedir. Doğrudan fikir ve inanç hürriyetini konu edinen iki tez hazırlanmıştır.⁴⁵⁰ Fikir hürriyetine dair bu iki tezin yanı sıra düşünce özgürlüğü⁴⁵¹ ve siyasi fikir hürriyeti⁴⁵² başlıklarıyla müstakil başka tezler de oluşturulmuş, İslam hukuku ile bazı devletlerin mevzuatları insan hakları bakımından mukayese edilmiştir.⁴⁵³ Bu kapsamda ortaya konan bir diğer çalışma azınlıkların ibadet haklarıyla ilgilidir.⁴⁵⁴

Temel haklardan sosyal güvenlikle ilgili dört tezin oluşturulması dikkat çekicidir. Bu tezlerde genel olarak sosyal güvenlik,⁴⁵⁵ sigorta,⁴⁵⁶ hayat sigortası⁴⁵⁷ ve sosyal güvenlik bakımından âkile⁴⁵⁸ konuları çalışılmıştır.

Mülkiyet hakkının⁴⁵⁹ yanı sıra eğitim-öğretim⁴⁶⁰ ve iletişim hakkının⁴⁶¹ da doktora tezi düzeyinde ele alındığı görülmektedir.

128

OMÜİFD

İdare hukuku bağlamında İslam idare hukukunun ortaya çıkışı⁴⁶² ve idarenin yargısal denetiminin⁴⁶³ çalışıldığı, bu alanda bunların dışında yeterli çalışmanın bulunmadığı söylenebilir.

⁴⁵⁰ Temel Şen, *İslâm Hukukunda Fikir ve İnanç Hürriyeti*, (OMÜSBE, 1999), (Dnş: Muhsin Koçak); Ahmet Güneş, *İslâm Kamu Hukukunda Fikir ve İnanç Hürriyeti*, (AÜSBE, 2003), (Dnş: Beşir Gözübenli)

⁴⁵¹ Ahmet Kurucan, *İslâm Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*, (AÜSBE, 2006), (Dnş: Hamza Aktan)

⁴⁵² Ali Duman, *İslâm Hukukuna Göre Siyasi Fikir Hürriyeti*, (SÜSBE, 1999), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)

⁴⁵³ Munafis Hodza, *İslâm Hukukununun Tamdığı İnsan Hakları Bağlamında Kosova Anayasasında Din ve Düşünce Özgürlüğü*, (UÜSBE, 2017), (Dnş: Ali Kaya)

⁴⁵⁴ Muhammed Çuçek, *İslam Hukukunda Azınlıkların İbâdet Hakkı*, (İÜSBE, 2015), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

⁴⁵⁵ Faruk Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, (AÜSBE, 1985), (Dnş: Zahid Aksu)

⁴⁵⁶ Nihat Dalgın, *İslâm Hukukuna Göre Sigorta*, (OMÜSBE, 1994), (Dnş: Muhsin Koçak)

⁴⁵⁷ Hadi Sağlam, *İslâm Hukuku Açısından Hayat Sigortası*, (AÜSBE, 2001), (Dnş: Beşir Gözübenli)

⁴⁵⁸ Kaşif Hamdi Okur, *İslâm Hukukunda Âkile Kurumu ve Sosyal Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi*, (Ankara ÜSBE, 2003), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁴⁵⁹ Fahri Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, (Ankara ÜSBE, 1979) (Dnş: Hüseyin Atay)

⁴⁶⁰ Davut Okçu, *İslâm Hukukunda Eğitim ve Öğretim Hakkı*, (HÜSBE, 2003), (Dnş: Şamil Dağcı)

⁴⁶¹ Ali Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, (OMÜSBE, 1995), (Dnş: Muhsin Koçak)

Uluslararası hukuk bağlamında dokuz doktora tezi hazırlanmıştır. İslam'a göre uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan tebliğ ve cihat müstakil bir tez olarak çalışılmış,⁴⁶⁴ genel olarak dostane ilişkilerin⁴⁶⁵ yanı sıra dostane ilişki türlerinden bir olan "andlaşma imzalamak"⁴⁶⁶ müstakil tezlerle ele alınmıştır. Hasmane ilişki türlerinden savaş⁴⁶⁷ ve misliyle mukabele⁴⁶⁸ de ayrı çalışmalarla tetkik edilmiştir. Dârulislam ve dârulharb ayırımına bağlı olarak ülke kavramı⁴⁶⁹ ve gayrimüslim ülke kanunlarının bağlayıcılığı⁴⁷⁰ uluslararası hukuk çerçevesinde karşımıza çıkan diğer çalışmalardır.

Deniz hukukunun iki teze⁴⁷¹ çalışılması dikkat çekici olup, bunun devamı niteliğinde uluslararası deniz hukukunun farklı boyutlarıyla tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca uluslararası hava hukuku ve uzay hukuku da doktora tezi düzeyinde çalışılmalı, bu alanlarda ciddi mesai ortaya konmalıdır.

Devletler umumî hukuku (uluslararası hukuk) kadar olmamakla birlikte devlet hususî hukukunda da çalışma yapılmış olması,⁴⁷² hukukun

⁴⁶² Mehmet Nuri Güler, *İslâm İdare Hukukunun Ortaya Çıkışı (Hz. Peygamber ve Raşit halifeler Dönemlerinde İdarenin Kuruluşu, İşleyişi ve Denetlenmesi)*, (EÜSBE, 1995), (Dnş: Cihat Tunç)

⁴⁶³ Şahban Yıldırım, *İslâm Hukukunda İdarenin Yargı Denetimi*, (Ankara ÜSBE, 2007), (Dnş: Selahattin Eroğlu)

⁴⁶⁴ Veynel Nargül, *Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Cihâd*, (AÜSBE, 2005), (Dnş: Hamza Aktan)

⁴⁶⁵ Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Barış Temeline Dayanan Devletlerarası İlişkiler*, (MÜSBE, 1996), (Dnş: Salih Tuğ)

⁴⁶⁶ Şemsettin Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar*, (Ankara ÜSBE, 2006), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁴⁶⁷ Ahmet Özdemir, *İslâm Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*, (Ankara ÜSBE, 2008), (Dnş: Şamil Dağcı)

⁴⁶⁸ Yakup Mahmutoğlu, *İslam Hukukunda Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Mukâbele Uygulamaları*, (SDÜSBE, 2012), (Dnş: Talip Türcan)

⁴⁶⁹ Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Mefhûmu Ve Hukûki Neticeleri*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Ali Şafak)

⁴⁷⁰ Muammer Arangül, *İslâm Hukuku Açısından Gayrimüslim Ülke Kanunlarının Bağlayıcılığı*, (MÜSBE, 2015), (Dnş: Bilal Aybakan)

⁴⁷¹ M. Abdülmecit Karaaslan, *İslam Deniz Ticaret Hukukunda Hukukî Sorumluluk*, (SDÜSBE, 2009), (Dnş: Talip Türcan); Metin Ceylan, *İslâm Hukukunda Suların Statüsü*, (OMÜSBE, 2003), (Dnş: Muhsin Koçak)

⁴⁷² Ayten Erol (Vahapoğlu), *İslâm Devletler Hususi Hukukunda Yabancı Unsurlu İhtilâflar (Şahıs, Aile, Miras)*, (Ankara ÜSBE, 2004), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

bir alanının bütünüyle ihmal edilmiş olmaması bakımından değer taşımaktadır.

Mâlî hukuk alanında değerlendirilebilecek beş tez bulunmaktadır. Bütçe,⁴⁷³ vergi,⁴⁷⁴ mâlî piyasa araçları,⁴⁷⁵ gelir dağılımı⁴⁷⁶ ve İslam iktisat tarihi⁴⁷⁷ bu kapsamda ele alınan konulardır. Zekatla ilgili olarak ibadetler kısmında ele aldığımız tezler de düşünüldüğünde mâlî hukuka ilişkin kayda değer sayıda tez çalışmasının yapıldığı söylenebilir. Mali hukuk bağlamında fey gelirleri ve ganimetler özellikle humus muhtemel araştırma alanları olarak düşünülebilir.

Ceza hukukunun oldukça ayrıntılı bir şekilde doktora düzeyinde çalışıldığı görülmektedir. Ceza hukukunun geneline dair çalışmalar arasında ceza-ahlak ilişkisi olarak nitelendirilebileceğimiz alanda iki tezin hazırlandığı görülmektedir.⁴⁷⁸ Ceza hukukunun genel ilkesi niteliğindeki suç-ceza dengesi de iki farklı tezle ele alınmıştır.⁴⁷⁹

130

OMÜİFD

Ceza hukukunun uygulanması teorik⁴⁸⁰ ve pratik açıdan ele alınmış, zaman sınırlamasıyla tanzimat sonrası,⁴⁸¹ mekan sınırlamasıyla Afganis-

⁴⁷³ Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi Hukuku ve İlgili Müesseselerin Ortaya Çıkışı*, (AÜSBE, 1983), (Dnş: Salih Tuğ)

⁴⁷⁴ Mehmet Erkal, *İslâm Vergi Hukuku (Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler devri)*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Salih Tuğ)

⁴⁷⁵ Aytaç Aydın, *İslâm Hukuku Açısından Malî Piyasa ve Malî Piyasa Araçları*, (Selçuk ÜSBE, 2001), (Dnş: Orhan Çeker)

⁴⁷⁶ Osman Eskicioğlu, *İslâm Ekonomisinde Gelir Dağılımı*, (AÜSBE, 1979)

⁴⁷⁷ Ebu'l-Kasım İctihadi, *Hulefâ-y-i Râşidîn Devrinde İslâm İktisadiyatı Tarihi*, (Ankara ÜSBE, 1958)

⁴⁷⁸ Mustafa Cevat Akşit, *İslâm Ceza Hukukunda İnsani Esaslar Üzerine Bir Deneme*, (AÜSBE, 1975); Ünal Yerlikaya, *Hukuk-Değer İlişkisi Açısından İslâm Ceza Hukuku Normları*, (SDÜSBE, 2012), (Dnş: Talip Türcan)

⁴⁷⁹ Suat Erdoğan, *Kur'an Sünnet Işığında Suç Ceza Uygunluğu*, (İÜSBE, 2014), (Dnş: Abdülaziz Bayındır); Murat Polat, *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasında Denge*, (AÜSBE, 2015), (Dnş: Davut Yaylalı)

⁴⁸⁰ Yaşar Yiğit, *İslâm Ceza Hukukunda Cezaların Yürürlüğü*, (UÜSBE, 1998), (Dnş: Hamdi Döndüren)

⁴⁸¹ Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulanması*, (MÜSBE, 2010), (Dnş: Celal Yeniçeri)

tan⁴⁸² ve Pakistan⁴⁸³ ceza hukuku uygulamaları müstakil tezlerle çalışılmıştır.

Suçun unsurları kapsamında değerlendirilecek birçok çalışma yapılmıştır. Doğrudan kanunîlik unsurunun⁴⁸⁴ yanı sıra cezaların belirlenmesinde devlet başkanının rolü,⁴⁸⁵ ceza kurallarının uygulanmasında yorum vasıtaları⁴⁸⁶ ve ceza kurallarının kişi bakımından uygulanması yönüyle gayrimüslimler⁴⁸⁷ doktora tezi olarak çalışılmıştır.

Suçun maddi ve manevi unsurları birleştirilerek bir tezde⁴⁸⁸ çalışmanın yanı sıra ayrı olarak farklı açılardan birçok tezde de ele alınmıştır. Maddi unsur bağlamında teşebbüs kavramının yanı sıra iki farklı tezle iştirak hali araştırılmıştır.⁴⁸⁹ Manevi unsur kapsamında özellikle ehliyet konusuyla ilgili çalışmalar dikkat çekmektedir. Nitekim bu mesele taksir,⁴⁹⁰ cezâ sorumluluk,⁴⁹¹ cezâ ehliyeti,⁴⁹² cezaî ehliyeti etkileyen durumlar⁴⁹³ ve çocuk⁴⁹⁴ odağında ayrı tezler halinde çalışılmıştır.

-
- ⁴⁸² Mehtarkhan Khwajamir, *Afganistan'da İslâm Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması*, (NEÜSBE, 2015), (Dnş: Halit Çalış)
- ⁴⁸³ M. Kamil Yaşaroğlu, *Pakistan'da İslâm Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması*, (MÜSBE, 1996), (Dnş: Fahrettin Atar)
- ⁴⁸⁴ Bayram Demir, *İslâm Ceza Hukukunda Kânunîlik İlkesi*, (AÜSBE, 2001), (Dnş: Mustafa Bakır)
- ⁴⁸⁵ Rifat Uslu, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Suç ve Ceza Belirleme Yetkisi*, (SÜSBE, 1998), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)
- ⁴⁸⁶ Ömer Faruk Altıntaş, *Türk ve İslam Hukukuna Göre Cezai Kuralların Anlam Bakımından Uygulanmasında Yorum Vasıtaları*, (OMÜSBE, 1999), (Dnş: Muhsin Koçak)
- ⁴⁸⁷ İbrahim Çalışkan, *İslâm Ceza Hukukunda Gayr-ı Müslimlerin Statüsü*, (Ankara ÜSBE, 1986), (Dnş: Abdülkadir Şener)
- ⁴⁸⁸ Ahmet Aydın, *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi (Hicrî 4-9. Asırlar)*, (MÜSBE, 2013), (Dnş: İbrahim Kafi Dönmez)
- ⁴⁸⁹ Sabri Erturhan, *İslâm Ceza Hukukunda Suça İştirak*, (Selçuk ÜSBE, 2000), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu); Halkuk Songur, *İslâm ceza hukukunda suçta iştirak teorisi: Mukayeseli bir inceleme*, (SDÜSBE, 2001), (Dnş: Hasan Ali Görgülü)
- ⁴⁹⁰ H. Murat Kumbasar, *İslâm Ceza Hukukunda Taksirli Suçlar*, (AÜSBE, 2000), (Dnş: Beşir Gözübenli)
- ⁴⁹¹ Hüseyin Esen, *İslâm Hukukunda Cezâ Sorumluluk*, (MÜSBE, 2002), (Dnş: Celal Yeniçeri)
- ⁴⁹² Talip Atmaca, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti*, (Ankara ÜSBE, 2002), (Dnş: İbrahim Çalışkan)
- ⁴⁹³ Mücahit Çolak, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyetini Etkileyen Durumlar*, (AÜSBE, 2003), (Dnş: Davut Yaylalı)
- ⁴⁹⁴ Üzeyir Köse, *İslam Ceza Hukukunda Fail ve Mağdur Olarak Çocuğun Durumu*, (KMSİÜSBE, 2017), (Dnş: Nuri Kahveci)

Suçun unsurlarından biri olan hukuka aykırılık kapsamında değerlendirilen konulardan zarûret⁴⁹⁵ hali müstakil tez olarak çalışılmışsa da hukuka uygunluk sebeplerinden hakkın kullanımı, görevin ifası ve meşrû müdafaa müstakil tezler halinde ele alınmamıştır.

Suçun özellikle maddi ve manevi unsurları ile doğrudan ilişkilendirilebilecek olan konulardan nitelikli haller kapsamında cezayı ağırlaştırıcı nedenler⁴⁹⁶ ve hakkın kötüye kullanılması⁴⁹⁷ şeklinde iki çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede zamandan, mekandan, kişiden ve suçun şeklinden kaynaklanan nitelikli hallerin ayrı bir çalışmaya konu olabileceği ifade edilmelidir.

“Suç”un yanı sıra ceza hukukunun iki temel kavramından biri olan “ceza” bağlamında cezaların gayeleri⁴⁹⁸ ve çeşitleri başta olmak üzere birçok araştırma yapılmıştır. İffete iftira,⁴⁹⁹ zinâ,⁵⁰⁰ hırsızlık,⁵⁰¹ terör,⁵⁰² isyan⁵⁰³ ve irtidat⁵⁰⁴ suçları müstakil tezler halinde çalışılmıştır. Had suçlarından olan sarhoş edici içki içmenin müstakil tez olarak çalışılmaması ise dikkat çekicidir.

⁴⁹⁵ Mustafa Baktır, *İslâm Hukukunda Zarûret Hali*, (AÜSBE, 1981), (Dnş: Zahid Aksu)

⁴⁹⁶ Adnan Koşum, *İslâm Hukukunda Cezayı Ağırlaştırıcı Nedenler*, (MÜSBE, 1999), (Dnş: Mehmet Erkal)

⁴⁹⁷ Abdülkerim Ünalın, *İslâm Hukuku Açısından Hak ve Hakkın Kötüye Kullanılması*, (DEÜSBE, 1995), (Dnş: Abdülkadir Şener)

⁴⁹⁸ Nazım Büyükbaş, *Klasik İslam Hukukçularına Göre Cezalandırmanın Gayesi*, (EÜSBE, 2012), (Dnş: Şükrü Selim Has); Adem Yıldırım, *Kur'an-Sünnet Işığında Cezanın Amacı*, (İÜSBE, 2013), (Dnş: Abdülaziz Bayındır)

⁴⁹⁹ Hasan Doğan, *İslâm Hukukunda İftira Suçu ve Cezası*, (Ankara ÜSBE, 2008), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁵⁰⁰ İsmail Acar, *İslâm Hukukunda Zina Suçu ve Cezası Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, (DEÜSBE, 1999), (Dnş: Abdülkadir Şener)

⁵⁰¹ Ömer Menekşe, *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası*, (MÜSBE, 1998), (Dnş: Ali Bardakoğlu)

⁵⁰² Fekri Shaban, *İslâm Hukukunda Hirâbe (Eşkiyalık) Suçu*, (MÜSBE, 2002), (Dnş: Fahrettin Atar)

⁵⁰³ Adnan Akalın, *İslâm Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, (Ankara ÜSBE, 2015), (Dnş: Şamil Dağcı)

⁵⁰⁴ Fatih Orhan, *İslam Ceza Hukukunda İrtidat ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, (ÇÜSBE, 2014), (Dnş: Nasi Aslan)

Kıyas suç ve cezaları kapsamında müessir fiiller⁵⁰⁵ ile öldürme suçu ve cezası iki farklı tezle çalışılmıştır.⁵⁰⁶ Ancak bunun sadece kıyasla ilgili olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü zina, terör ve irtidat suçları sebebiyle de öldürme cezası söz konusudur.

Tazir cezaları Osmanlı örneği⁵⁰⁷ ve hapis cezası⁵⁰⁸ bağlamında olmak üzere iki tezle ele alınmıştır. Günümüz şartlarında çeşitli tazir alternatiflerinin meşruiyet analizi ayrı bir çalışma konusu olabilecek durumdadır.

Yargılama hukuku kapsamında adliye teşkilatının genel⁵⁰⁹ ve Hokand Hanlığı özelinde⁵¹⁰ tez olarak çalışıldığı görülmektedir. Muhakeme usulü⁵¹¹ gibi genel olarak yargılama hukukunu konu alan tezlerin yanı sıra bilirkişilik⁵¹² ve ispat vasıtalarını konu edinen tezler de hazırlanmıştır. Doğrudan ikrar⁵¹³ ve karine⁵¹⁴ deliline dair özel çalışmalarla birlikte genel olarak delil isimlendirmesiyle,⁵¹⁵ beyyine külfeti ve ispat esasları⁵¹⁶ kapsamında ispat vasıtalarına dair çalışmalar da yapılmıştır. İspat sürecinde kullanılan vasıtalar gibi cezayı hafifleten ya da düşüren sebepler de önem arz etmektedir. Bu bağlamda ispat vasıtaları ve cezayı düşüren

⁵⁰⁵ Şamil Dağcı, *İslâm Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller ve Cezaları*, (Ankara ÜSBE, 1992), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁵⁰⁶ Müntheha Maşalı, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, (MÜSBE, 2002), (Dnş: Ali Bardakoğlu); Mehmet Köroğlu, *İslâm Ceza Hukukunda Ölüm Cezası ve İnfâz Usulleri*, (AÜSBE, 2004), (Dnş: Hamza Aktan)

⁵⁰⁷ Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*, (NEÜSBE, 2017), (Dnş: H. Tekin Gökmenoğlu)

⁵⁰⁸ Mehmet Zeki Uyanık, *İslâm Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*, (NEÜSBE, 2015), (Dnş: Saffet Köse)

⁵⁰⁹ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatının Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, (AÜSBE, 1975), (Dnş: Salih Tuğ)

⁵¹⁰ Aiiitmatat Kariev, *Orta Asya'da İslâm Yargı Teşkilâtı ve İşleyişi (1709-1876 Hokand Hanlığı ve 1865-1928 Rus İşgali Süreci Örneği)*, (MÜSBE, 2016), (Dnş: Fahrettin Atar)

⁵¹¹ Abdülaziz Bayındır, *Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlılarda Muhakeme Usulleri*, (AÜSBE, 1984), (Dnş: Salih Tuğ)

⁵¹² İbrahim Tüfekçi, *Şer'iyeye Sicilleri Işığında İslâm Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*, (MÜSBE, 2000), (Dnş: Ali Bardakoğlu)

⁵¹³ Ahmet Duran, *İslâm Hukukunda İkrar ve Hükmü*, (HÜSBE, 2000), (Dnş: Servet Armağan)

⁵¹⁴ M. Fatih Turan, *İslam Hukukunda Karine*, (AÜSBE, 2011), (Dnş: Davut Yaylalı)

⁵¹⁵ H. Salih Yavuzer, *İslâm Yargılama Usulünde Deliller ve Takdiri*, (Ankara ÜSBE, 1985), (Dnş: Abdülkadir Şener); Davut Yaylalı, *İslam Hukukunda Adli Deliller*, (UÜSBE, 1984), (Dnş: Fahrettin Atar)

⁵¹⁶ Sahip Beroje, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda Beyyine Külfeti ve İspata Hakim Esaslar*, (AÜSBE, 1999), (Dnş: Hamza Aktan)

sebepler⁵¹⁷ ve doğrudan cezayı hafifleten sebeplerle ilgili⁵¹⁸ birer tez, bu sebeplerden olan tövbe⁵¹⁹ ve af⁵²⁰ içinse müstakil tezler hazırlanmıştır.

Tıp hukuku kapsamında değerlendirilebilecek beş farklı doktora tezi müşahede edilmektedir. Bunlardan birincisinde hasta haklarına,⁵²¹ ikincisinde tıbbî müdahalelerde hukukî sorumluluğa,⁵²² üçüncüsünde biyoetik meselesine,⁵²³ diğer ikisinde de organ nakline⁵²⁴ odaklanılmıştır.

Günümüzde müstakil hukuk dalı olma yolunda ilerleyen infaz hukukuna dair bir çalışmanın⁵²⁵ yapılmış olması da dikkat çekmektedir.

Sonuç

1970 yılından 2020 yılına kadarki elli yıllık süreçte Türkiye’de İslam hukuku alanında hazırlanan doktora tezleri üzerine yaptığımız tasnif ve tahlile bağlı olarak ulaştığımız sonuçların İslam hukuku doktora çalışmalarının mecrasının tespiti ve geleceğine dair fikir oluşturmayı ve perspektif kazandırmayı amaçladığını söyleyebiliriz.

Bu çerçevede hukuk tarihi bağlamında yapılan değerlendirmede ilk yedi asra ilişkin tezlerde nispeten yoğunluğun olması, genel olarak son dört asra dair çalışmaların azlığı, on bir ve on üçüncü asır kapsamında herhangi bir müellif veya eserin ele alınmamış olması dikkat çekici niteliktedir.

⁵¹⁷ Abbas Abdolokolankouh, *İslâm Hukukunda Suçun İspat Yolları ve Cezayı Düşüren Sebepler*, (AÜSBE, 2017), (Dnş: Davut Yaylalı)

⁵¹⁸ Abdullah Çolak, *İslâm Ceza Hukukunda Hafifletici Sebepler*, (Selçuk ÜSBE, 1999), (Dnş: Mustafa Uzunpostalcı)

⁵¹⁹ Ahmet Gelişgen, *İslâm Hukukunda Tövenin Hadd Cezalarına Etkisi*, (Ankara ÜSBE, 2004), (Dnş: İbrahim Çalışkan)

⁵²⁰ Yüksel Salman, *İslâm Ceza Hukukunda Af*, (Selçuk ÜSBE, 2005), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)

⁵²¹ Ahmet Hamdi Yıldırım, *İslam Hukukunda Hasta Hakları*, (MÜSBE, 2014), (Dnş: Rahmi Yaran)

⁵²² Ahmet Ekşi, *İslam Hukukunda Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk*, (Selçuk ÜSBE, 2010), (Dnş: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu)

⁵²³ Nurten Zeliha Şahin, *İslam Hukuku ve Biyoetik (Sorumluluk ve Özerklik Ekseninde Biyoetik Tartışmalar)*, (SDÜSBE, 2013), (Dnş: Adnan Koşum)

⁵²⁴ Merve Özdemir, *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli*, (Sakarya ÜSBE, 2017), (Dnş: H. M. Günay); Roumaïssa Sid, *Organ Naklindeki Yeni Gelişmelerin İslam Hukukuna Göre Değerlendirilmesi*, (NEÜSBE, 2019), (Dnş: Abdullah Acar)

⁵²⁵ Mustafa Özgür, *İslam Ceza Hukukunda İnfaz*, (SDÜSBE, 2019) (Dnş: Haluk Songur)

Sadru'ş-Şehid'in iki eserinin⁵²⁶ tahkikinin yapılması dikkat çekmektedir. Bir fakihin bütün eserlerinin tahkik edilip yayın hayatına kazandırılması yönünde bir bakış açısını ortaya çıkarmaktadır.

Hukuk tarihi bağlamında değerlendirilebilecek tezlerde dönemlendirme bakımından birliğin ya da benzerliğin var olduğunu söylemek mümkün görünmemekte, tezlerde birbirinden oldukça farklı dönemlendirmeler yapılmakta, "tanzimat dönemi" gibi İslam hukuk tarihi bakımından anlamı sorgulanabilecek isimlendirmeler de kullanılmaktadır.

Hukuk tarihi kapsamında konu, zaman, mekan ya da şahıs sınırlaması ile daha birçok tezin hazırlanabileceği görülmektedir.

Hukuk coğrafyası perspektifiyle yapılan tasnifte belli şehirlerin şer'iyeye sicillerinin yeni tezler için zemin teşkil ettiği, Hicaz, Endülüs, Semerkand gibi önemli hukuk coğrafyalarının farklı açılardan çalışılabileceği müşahede edilmektedir.

Mezhepler ekseninde yapılan tasnifle rey-hadis ve muhatti-musavvibe ayrışmasından yaşayan-yaşamayan, sünnî-şîî ayrımına kadar birçok mezhebin ele alındığı tespit edilmiştir. Halkın çoğunluğunun Hanefî olması itibarıyla Hanefî mezhebi odağında hazırlanan tezlerin yoğunluğu, buna karşılık Maliki ve Hanbelî mezheplerine dair çalışmaların yok denecek kadar az olması dikkat çekmektedir.

Yapılan incelemede silsile halinde devam ettirilmesi mümkün olan konular müşahede edilmiştir. Örnek vermek gerekirse Hanefî çözümleri ile Buharî rivayetlerinin muvafakati namazla sınırlı olmak üzere çalışılmıştır. Ancak bu konunun aynı yaklaşımla diğer ibadetler ve hukuk dalları bağlamında da çalışılması, silsile halinde devam ettirilmesi mümkündür.

Hanefiler özelinde hakikat-mecaz ayrımı çalışılmışken, açıklık ve kapalılık bakımından lafızların çalışılmamış olması dikkat çekicidir.

⁵²⁶ *Umdetü'l-fetâvâ*, Konya, 2010; *Kitâbü'l-vâkûât*, Konya, 2018

Mezhepler ekseninde yapılan tasnifte, bir mezhebe odaklanmak suretiyle belli bir fûru konusunun ele alınması şeklindeki yaklaşımın fazlaca benimsenmediği tespit edilmektedir. Konular çoğunlukla bir mezhep odağında değil de mukayeseli olarak ele alınmış, tetkik edilmiştir. Ayrıca iki mezhebin mukayesesi suretiyle yapılacak çalışmaların da birçok yeni teze zemin teşkil ettiği söylenebilir.

Fıkıh usulü bağlamında fakihlerin usûl anlayışlarının daha birçok teze temin teşkil edebilecek önemli bir mecra olduğu söylenebilir. Belli fakihlerin usûl görüşleri müstakil tezler halinde ele alınmışsa da birçok fakihin usûl görüşü çalışılmamıştır ve bunlar müstakil tezler halinde ele alınabilecek durumdadır.

Aslî ve fer'î deliller ayrı ayrı müstakil tezlerle ele alınmış hatta kıyas gibi bazı delillerle ilgili birçok tez hazırlanmış olmasına karşılık sahabe kavli müstakil tez olarak çalışılmamıştır. Bunun yanı sıra lafız bahislerinde delâlet ve tercih dışındaki tearuzu giderme yolları, çalışılmayan konular arasında dikkat çekmektedir.

Fürû fıkha ilişkin tezlere baktığımızda yaptırım türlerinden bir kısmının birden çok tezle çalışılmasına karşılık cebrî icrâ ve fesâdın çalışılmadığını müşahede etmekteyiz.

Özellikle ibadetler alanındaki tezlerin nispeten azlığı dikkat çekmekte olup, bunun teabbüdî alanın karakterinin tabîi sonucu olduğu, ibadetlerin süreç içerisinde bütünüyle belirginleştiği, birçok ibadet için tez boyutunda ele alınma gerekliliğinin oluşmadığı söylenebilir.

Kişiler hukukunda ehliyet arızalarından ikrah müstakil tezle ele alındığı halde diğer ehliyet arızaları müstakil tezler halinde çalışılmamıştır. Tıp alanındaki ilerlemeleri göz önündeki bulundurarak örneğin akıl hastalığını (cünûn) ifade eden hastalık türlerinin neler olduğu, bunların ehliyete etki düzeyleri ya da ateh doktora düzeyinde ele alınabilir.

Aile hukuku kapsamında gerek evlenme engelleri gerek nihakın sonuçları ve gerekse evliliğin sona ermesi bakımından doktora düzeyinde

yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. Diğer kategorilerde yapılan çalışmalarla koordineli olarak bu alanda yeni çalışmalar yapılabilir.

Borçlar hukukunun diğer hukuk dallarına kıyasla daha ayrıntılı çalışıldığı, bu alanda çok sayıda tezin hazırlandığı söylenebilir. Akitlerin her biri müstakil tezler olarak çalışılmış, hatta bazı akitlerle ilgili birden çok tez hazırlanmıştır. Borcun sona erme yollarından fesih müstakil olarak ele alınmış, ancak diğer sona erme şekillerine dair müstakil çalışmalar yapılmamıştır.

Kamu hukuku bağlamında özellikle Anayasa hukuku alanında hazırlanan tezlerin yoğunluğu dikkat çekici niteliktedir. Anayasanın izahından, anayasa esaslarına, devletin yapısına, fonksiyonlarına ve unsurlarına kadar birçok konu doktora tezi olarak çalışılmıştır. Anayasa hukukunun önemli konularından biri olan temel haklar bağlamında çok sayıda çalışmanın yapılmış olması da vurgulanması gereken bir husustur.

Uluslararası hukuk kapsamında diplomasi gibi dostane ilişki görüşmelerinin yanı sıra uluslararası deniz hukuku, hava hukuku ve uzay hukukunun da doktora düzeyinde çalışılması gerekmektedir.

Çok sayıda doktora tezinin hazırlandığı hukuk dallarından biri ceza hukukudur. Suçun unsurları ve cezalar müstakil tezlerle ele alınmıştır. Ancak bu alanda da çalışmaya açık konular tespit etmek mümkündür. Nitekim hukuka uygunluk sebepleri, hadlerden sarhoş edici içki içme suçu, zamandan, mekandan, kişiden ya da suçun işlenme şekline kaynaklanan nitelikli haller ve günümüzde muhtemel tazir cezaları çalışılabilecek konular arasında yer almaktadır.

İspat vasıtalarından bir kısmı müstakil tezler halinde ele alınmışsa da birçoğu doktora düzeyinde çalışılmamıştır.

Bu tespitler "doktora düzeyi" dikkate alınarak yapılmıştır. Çünkü doktora tezleri beş öğretim üyesinin onayından geçen, devletin resmi kurumlarınca onaylanan, diğer bilimsel eserlere göre farklı bir mahiyet arz eden çalışma alanını oluşturmaktadır.

Gerek araştırmacı gerek danışman ve gerekse jüri üyeleri bakımından kayda değer bir mesaiyi ifade eden doktora tezlerinin bir kısım risk ve olumsuzluklardan arındırılması önem arz etmektedir. Bu risk ve olumsuzlukların başında tekrarlar gelmektedir. Mesele cezaî ehliyetle ilgili 2002 yılında iki, 2003 yılında bir tez toplamda üç tez tamamlanmış, aynı konuda üç doktora tezi hazırlanmıştır. Bu hem kamu kaynaklarının, hem de araştırmacıların mesailerinin israfı anlamına gelmektedir. 2010, 2012 ve 2016 yıllarında kabz konusunda hazırlanan üç tez de aynı şekilde değerlendirilebilir. Suça iştirak konusu 2000 ve 2001 yıllarında tamamlanan iki çalışmayla mükerrer olarak ele alınmıştır. Fikir ve inanç hürriyeti 1999'da iki, 2003'te bir ve 2006'da tamamlanan bir teze benzer biçimde ele alınmıştır. Cezaların amaçları, ölüm cezası, zilyetlik ve mecaz konularında da mükerrer çalışmalar bulunmaktadır.

Hukuk dalları dikkate alındığında en fazla tezin borçlar ve ceza hukuku alanlarında hazırlandığı görülmektedir.

138
OMÜİFD

Devam etmekte olan İslam hukuku tezleri dikkate alınarak genel değerlendirme yapıldığında, özellikle ekonomik güncel kavram ve kurumların nispeten ön planda olduğu, bunun ötesinde yaptığımız çalışma ile ortaya çıkan mecranın ana hatlarıyla devam ettirildiği, eser çalışmalarına odaklanıldığı, mükerrer çalışmaların mevcudiyeti tespit edilebilmektedir.

Türkiye'de pozitif hukuk çerçevesinde hazırlanan doktora tezleri ile yapılacak karşılaştırmada pozitif hukuk bağlamındaki tezlerin daha çok pratiğe odaklandığı söylenebilecekse de gerek kapsam gerekse derinlik bakımından İslam hukuku doktora tezlerinin daha ileri bir durumda olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'de İslam hukuku alanında hazırlanan tezlerle diğer ülkelerde hazırlanan tezler karşılaştırıldığında da önemli veriler ortaya çıkmaktadır. Özellikle Arap üniversitelerinde hazırlanan doktora tezlerinin önemli bir kısmının tahkik niteliğinde, Malezya'da hazırlanan İslam hukuku doktora tezlerinde ekonomik meselelerin ön planda olduğu müşahede edilmektedir.

Her ne kadar çalışmanın sonunda genel değerlendirme verilmişse de Türkiye'de pozitif hukuk alanında hazırlanan tezlerle İslam hukuku doktora tezlerinin mukayesesi ve Türkiye'deki İslam hukuku tezleri ile diğer ülkelerdeki İslam hukuku tezlerinin karşılaştırılmasının ayrı bir araştırma konusu olduğunu ifade etmek gerekir.

Kaynakça

- Acar, Halil İbrahim. İslâm aile hukukunda kadınlara tanınan mali haklar. AÜSBE, 1994.
- Ak, Ayhan. *İslâm Hukukunda Şer'îlik*. OMÜSBE, 2012.
- Akpınar, Muhammet Raşit. Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî ve Fıkıh Düşüncesi. GÜSBE, 2017.
- Akyüz, Vecdi. Emevilerin kuruluş devrinde İslâm amme hukukunun gelişmesi. MÜSBE 1989.
- Arangül, Muammer. İslâm Hukuku Açısından Gayrimüslim Ülke Kanunlarının Bağlayıcılığı. MÜSBE, 2015.
- Araz, Yunus. İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini. AÜSBE, 2016.
- Atar, Fahrettin. İslâm adliye teşkilatının ortaya çıkışı ve işleyişi, AÜSBE, 1975.
- Aydın, Ahmet. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik. MÜSBE, 2013.
- Başoğlu, Tuncay. Hicrî beşinci asır fıkıh usûlü eserlerinde illet tartışmaları, MÜSBE, 2001
- Baysa, Hüseyin. Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat. OMÜSBE, 2011.
- Bilgili, İsmail. *İslâm hukukunda ma'dumun satışı*. Selçuk ÜSBE, 1999.
- Candan, Abdurrahman. İslâm hukukunda illet tespit yöntemleri (Ta'lîl). Selçuk ÜSBE, 2005.
- Ceylan, Hadi Ensar. İslam Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı. Ankara ÜSBE, 2017.
- Cici, Recep. Kuruluştan Fatih devrinin sonuna kadar Osmanlılarda fıkıh çalışmaları MÜSBE, 1994.
- Çalış, Halit. İslâm hukukunda özel mülkiyete getirilen sınırlamalar. SÜSBE, 2001.
- Çeker, Huzeyfe. Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği. NEÜSBE, 2016.
- Çeker, Orhan. İslâm hukukunda akitler (sözleşmeler). SÜSBE, 1986.
- Dalgın, Nihat. *İslâm hukukuna göre sigorta*. OMÜSBE, 1994.
- Diñç, Emine Nurefşan. Kadı Burhâneddin'in Tercihu't-Tavzîh İsimli Eserinin Tahkîki ve Değerlendirilmesi. MÜSBE, 2009.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. İslâm hukukunda kaynak kavramı ve VIII. asır İslâm hukukçularının kaynak kavramı üzerindeki metodolojik ayrılıkları. AÜSBE, 1981.
- Duman, Soner. *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*. MÜSBE, 2007.

- Erkal, Mehmet. İslâm Vergi Hukuku (Hulefâ-i Râşidin ve Emeviler Devri). AÜSBE, 1981.
- Erturhan, Sabri. *İslâm Ceza Hukukunda Suça İştirak*, Selçuk ÜSBE, 2000.
- Eşit, Davut. Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfiî Fıkıh Usûlünün Gelişimi. Ankara ÜSBE, 2017.
- Eşit, Yusuf. İslâm Kamu Hukukunda Devlet-Birey İlişkisi (Şâfiî Mezhebi Örneği). DÜSBE, 2015.
- Fidan, Yılmaz. Ebüssuûd'un Fıkhî Meseleleri Çözümündeki Metodu. MÜSBE, 2007.
- Güldü, Şule. Osmanlı Dönemi Fıkıh Usulü Çalışmaları: Hüsün-Kubuh Zemininde Oluşan Mukaddimât-ı Erbaa Literatürü. OMÜSBE, 2019.
- Güney, Necmeddin. Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar. NEÜSBE, 2013.
- Habergetiren, Ömer Faruk. İslâm hukukunda sermaye ve sermaye hareketleri (sermayenin oluşumu, birleşmesi ve bütünleşmesi) HÜSBE, 2005.
- Hacak, Hasan. İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi. MÜSBE, 2000.
- Haçkalı, Abdurrahman. İzzuddin b. Abdisselâm'da maslahat nazariyesi. OMÜSBE, 1999.
- Hayta, Mustafa. Klasik Dönem Şii-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı. ÇÜSBE, 2014.
- İnanır, Ahmet. İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku. İÜSBE, 2008.
- Kahveci, Nuri. İslâm borçlar hukukunda tazminat. AÜSBE, 1997.
- Koçak, Muhsin. *Hazreti Ömer ve fıkhı*, DEÜSBE, 1987.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Usûlü'l-fıkh'ın mahiyeti ve gâyesi*. MÜSBE, 2007.
- Köse, Saffet. İslâm hukukunda kanuna karşı hile: (Hile-i şer'iyye). MÜSBE, 1993.
- Kumaş, Mehmet Salih. Çok hukuklu sistem ve İslâm hukukundaki yeri. UÜSBE, 2007.
- Okur, Kaşif Hamdi. İslâm hukukunda âkile kurumu ve sosyal güvenlik açısından değerlendirilmesi. Ankara ÜSBE, 2003.
- Okuyucu, Nail. Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci. MÜSBE, 2014.
- Özgür, Mustafa. *İslam Ceza Hukukunda İnfaz*. SDÜSBE, 2019.
- Pekdemir, Şevket. *Sözleşmelerde Cezâî Şart*. OMÜSBE, 2013.
- Sofuoğlu, Hadi. İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iyeye Sicilleri (1625-1650). DEÜSBE, 2010.
- Şahin, Hasan. Akidlerde Muhayyerlik Teorisi. OMÜSBE, 2016.
- Şahin, Osman. *İslâm hukukunda fetvâ usulü*. OMÜSBE, 2002.
- Şimşek, Murat. İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları. SÜSBE, 2008.
- Tekin, Abdülkadir. Süfyan es-Sevrî ve Fıkıh İlmindeki Yeri. OMÜSBE, 2014.
- Topal, Şevket. *İslâm Hukukunda Zilyedlik*. OMÜSBE, 2000.

- Turay, Fatih. Finansal Açıdan İslam Borçlar Hukuku. AÜSBE, 2018.
- Uğur, Seyit Mehmet. Hanefi Mezhebinde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü. UÜSBE, 2017.
- Yaman, Ahmet. İslâm hukukunda barış temeline dayanan devletlerarası ilişkiler. MÜSBE, 1996.
- Yargı, Mehmet Ali. Hanefî Fıkıh Doktrininde meşhûr sünnetin yeri. MÜSBE, 2003.
- Yeniçeri, Celal. İslâm’da devlet bütçesi hukuku ve ilgili müesseselerin ortaya çıkışı. AÜSBE, 1983.
- Yerlikaya, Ünal. Hukuk-Değer İlişkisi Açısından İslâm Ceza Hukuku Normları. SDÜSBE, 2012.
- Yıldırım, İlyas. Fıkıh Usûlü Mantık İlişkisi :Molla Fenârî Örneği. AÜSBE, 2014.
- Yılmaz, Fetullah. İslam Hukukunda Vesail-Makasid İlişkisi. Ankara ÜSBE, 2009.
- Yüksek, Ali. İslam Hukuk Tarihinde Taberi Mezhebi. OMÜSBE, 2014.

